

# KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný  
časopis  
pre jazykovú  
kultúru  
a terminológiu*

*Orgán  
Jazykovedného ústavu  
Ľudovíta Štúra SAV,  
Jazykového odboru  
Matice slovenskej  
a Ústrednej jazykovej rady  
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Šlavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, J.: Jazyk a jazykoveda v diele Ľudovíta Štúra .....	257
KAČALA, J.: Pol druhá storočia od narodenia Samuela Cambela .....	267
MAJTÁN, M.: Z „onomastických“ príbehov .....	273

## DISKUSIE

HORŇANSKÝ, I.: Slová <i>brloh, pleš, prieloh a síhla</i> v slovenských geografických názvoch .....	278
--	-----

## ZO STUDNICE RODNEJ REČI

MASÁR, I.: Ďalšie omelinky z reči starých Nedanovčanov .....	288
--	-----

## ROZLIČNOSTI

O slovoslede prívlastkových konštrukcií. I. Masár .....	297
Nesprávne použitie antonymnej dvojice <i>pre</i> a <i>proti</i> v názve relácie STV. T. Kolková .....	298

## SPRÁVY A POSUDKY

Slovenčina v Maďarsku. S. J. Tóth ..	302
Slovenčina v menšinovom prostredí. M. Partová .....	304
Spracovanie hydronymie Slovenska. A. Závodný .....	306

## SPYTOVALI STE SA

O slove <i>audiovizuália</i> . M. Považaj	310
---	-----

## Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

<i>To je pod moju úroveň.</i> J. Horecký	311
O používaní slova <i>nakoľko</i> . E. Rísová	312
<i>Mínový incident.</i> J. Kačala	313
<i>Čoraz viac úspešnejší?</i> M. Považaj	313
Čo značí slovo <i>limitár</i> ? J. Kačala	314
<i>Nijaký – žiadny.</i> M. Pisárčiková	315
Hľadiská a štadióny nie sú <i>narvané</i> , ale <i>nabité</i> . E. Rísová	316
Nie <i>majetkoprávny</i> , ale <i>majetkovo-právny</i> . M. Považaj	317
Ako zaobchádzať s predložkami? I. Mašár	318
Nie je klasik ako klasik. J. Kačala	319
<i>Ochráňte sa pred chorobou!</i> J. Kačala	320

# KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykovedného odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 40, 2006, č. 5. Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany. © Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave © Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine Vytlačil: Tlačiareň BEN & M, Míriam Uličná, Turčianske Teplice 2006 Cena 24.- Sk

*Jazyk a jazykoveda v diele Ľudovíta Štúra*

JÁN KAČALA

*Tejto reči sa mi nepustíme, bo bi sme sa dneska,  
zajtrá aj od ducha nášho odchilili, ducha nášho bi  
sme nevislovili, život náš tak ako máme nerozvili  
a Slovákami sa v živote duchovnom ňestali.*

(Ľudevít Štúr, Nárečja slovenskuo)

Tohoročné 150. výročie Štúrovej smrti a zároveň 160. výročie vyjdenia jeho jazykovedných prác *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* a *Nauka reči slovenskej* je príležitosťou pripomenúť si zo Štúrovho inšpiratívneho diela aspoň niektoré stále živé myšlienky, na základe štúdia jeho diela si oživiť niektoré výrazné črty Štúrovej prenikavej osobnosti a najmä sa zamyslieť nad Štúrovými dôvodmi za zavedenie slovenčiny za slovenský spisovný jazyk a osobitne za výber kultúrnej strednej slovenčiny za definitívnu spisovnú reč Slovákov.

**Spisovná slovenčina a osobnosť Ľudovíta Štúra**

Štúrova jazykovedná, jazykovopolitická a jazykovovýchovná činnosť nepochybne predstavuje podstatnú zložku v širokom a všestrannom zábere Štúrovej činnosti, no jednako je to iba jedna zložka tejto činnosti. Ľudovíta

Štúra aj dnes vnímame nielen ako jazykovedca, prvého kodifikátora súčasnej spisovnej slovenčiny, ale aj ako politika, tvorca slovenskej národnej ideológie, organizátora ozbrojeného vystúpenia slovenského ľudu v revolučných rokoch 1848/1849, ale aj organizátora slovenského národného, politického a kultúrneho života vo všeobecnosti, ako novinára, redaktora, básnika, spisovateľa, pedagóga, t. j. ako neobyčajne mnohostrannú tvorivú osobnosť, ktorá dosahom svojho diela vysoko prerástla svoju dobu a ďalšiemu vývinu slovenského národa vtlačila nezmazateľnú pečať.

Zápas za slovenčinu všeobecne a za spisovnú slovenčinu založenú na stredoslovenskom základe osobitne prestupuje celú verejnú činnosť Ľudovíta Štúra. Na jednej strane sa ešte v druhej polovici 30. rokov 19. storočia kriticky staval k svojim menej trpezlivým spolupracovníkom, ktorí verejne prejavovali svoje slovenčiacie tendencie: taký bol napríklad Ctiboh Zoch, ktorý pre slovenskú študujúcu mládež chcel napísať pravopisnú príručku, a to na základe reči ľudu. Na druhej strane pozorne sleduje jazykové a literárne potreby slovenskej spoločnosti, ako aj ohlasy, ktoré v Uhorsku, konkrétne na maďarskej strane, vyvoláva používanie češtiny ako literárneho, bohoslužobného a písomného spisovného jazyka u Slovákov. Postupne zisťuje, že čeština počas celých storočí nespĺnila a stále neplní úlohu plnohodnotného spisovného jazyka Slovákov, t. j. jazyka, ktorý by bol Slovákov zjednotil v spoločnej reči a stal sa bezprostredným vyslovovateľom ich myšlienok a najnútornejších túžob, ich duše. „Duch národa českého, hoc je nášmu roveň, je predsa aj od nášho odchodný,“ píše o niekoľko rokov neskôr vo svojom spise *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* (citované podľa Ambrušovho vydania Štúrovho diela v piatich zväzkoch; *Slovenčina naša*, 1957, s. 74), aby napokon nekompromisne vyhlásil: „My Slováci sme kmeň a jako kmeň máme vlastné nárečie, ktoré je od českého odchodné a rozdielne.“ (c. d., s. 75)

Na druhej strane aj situácia v Uhorsku viedla Ľudovíta Štúra a jeho druhov k úvahám o nevyhnutnosti vlastného národného spisovného jazyka. Bol tu nielen historický príklad Antona Bernoláka a jeho družiny, ktorý v tretej tretine 18. storočia ustanovil za slovenský spisovný jazyk kultúrnu západnú slovenčinu. Bol tu nielen znamenitý príklad Jána Hollého, ktorý vo svojej jedinečnej básnickej tvorbe upotrebil práve túto spisovnú reč. Boli tu aj výčitky maďarskej šľachty, ktorá využívala intenzívne literárne a jazykové

kontakty Slovákov s Čechmi na obviňovanie Slovákov, že sa tým priznávajú k inej vlasti. (Tento dôvod na ustanovenie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe Ľudovít Štúr spomína vo svojom česky písanom úvodníku v Havlíčkových Národných novinách z 2. mája 1848, v ktorom sa zamýšľa nad pohybmi západných a južných Slovanov.)

V celoživotnej tvorbe Ľudovíta Štúra má kodifikačný krok vo vzťahu k spisovnej slovenčine vychádzajúcej zo stredoslovenského základu nepochybne najtrvalejšiu platnosť. Takýto krok bol v dejinách slovenského národa iba jeden a jeho dôsledky trvajú podnes. Historickosť a trvanlivosť tohto Štúrovho kroku je v tom, že jeho pôvodca správne vystihol zákonité dejinné predpoklady strednej slovenčiny a nadnárečového kultúrneho útvaru, ktorý sa z nej vyvinul, stať sa spisovným jazykom Slovákov. Po náležitej organizačnej príprave na realizáciu tohto rozhodnutia a po spontánnom spoločenskom odobrení tohto rozhodnutia sa už nenašla dejinná sila, ktorá by bola bývala schopná toto rozhodnutie vážnejšie narušiť alebo dokonca zrušiť. Možno povedať, že dejiny Slovákov už vyše pol druhu storočia až po naše dni potvrdzujú správnosť tohto Štúrovho historického kroku a že upotrebením spisovnej slovenčiny jej tvorcovia a nositelia denno-denne na každom kroku dokazujú nevyhnutnosť a historickú odôvodnenosť Štúrovho kodifikátorského činu.

Ľudovít Štúr bol na tento svoj krok osobnostne dokonale pripravený. Pri „uvádzaní slovenčiny do spisov“, ako to bol sám označoval, nemal síce v rámci Uhorska priaznivú spoločenskú a politickú situáciu, ale mal dobre odborne a osobnostne pripravených a oduševnených spolupracovníkov, vedel do realizácie tohto rozhodnutia získať a zapojiť rozhodujúce spoločenské sily a celému priebehu tohto uvádzania dať jedinečnú osobnostnú pečat', ako aj vhodný organizačný rámec. Zásadný význam v tomto smere malo založenie celonárodného kultúrneho spolku Tatrín v lete roku 1844 v Liptovskom Svätom Mikuláši, ktorý prijal Štúrovu spisovnú slovenčinu za svoju úradnú reč, ďalej vydávanie Slovenských národných novín s literárnou prílohou *Orol tatránski* v slovenčine od roku 1845 Ľudovítom Štúrom, ako aj vydávanie kultúrneho periodika *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru* od roku 1846 Štúrovým blízkym spolupracovníkom Jozefom Miloslavom Hurbanom, ktorý už predtým, t. j. roku 1844, bol vydal II. ročník almanachu *Nitra* ako „dar drahým krajanom slovenským obetovaní“ v novej spisovnej slovenčine.

Ako prvá kniha v novej spisovnej slovenčine almanach *Nitra II* zároveň značil presvedčivú previerku nového spisovného jazyka v literárnej praxi.

Keď roku 1846 vyšli obidva Štúrove jazykovedné spisy – *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí* ako vedecké a praktické odvodnenie nového spisovného jazyka a *Nauka reči slovenskej* ako sústavný synchronný vedecký opis prostriedkov a pravidiel a kodifikačný spis novej spisovnej reči –, ukázalo sa, že zavedenie Štúrovej spisovnej slovenčiny do praxe bolo dobre prichystané z jazykovednej, kodifikačnej aj organizačnej stránky a opätovne to dokumentovalo Štúrovu veľkú osobnostnú prednosť, totiž jeho schopnosť účinnej symbiózy teoretického myslenia a praktického realizačného postupu. Závažnou súčasťou tohto postupu sa Ľudovítovi Štúrovi stal zápas za zavedenie slovenčiny ako vyučovacej reči do základných škôl: toto úsilie bolo obsahom jeho bohatého novinárskeho účinkovania na stránkach Slovenských národných novín a neskôr, od roku 1847, keď sa stal poslancom uhorského snemu za mesto Zvolen, jeho poslanskeho vystupovania na pôde uhorského snemu.

Okrem tejto organizačnej schopnosti možno u Ľudovíta Štúra pozorovať aj značné diplomatické nadanie, schopnosť presvedčať a presvedčiť svojich partnerov o správnosti svojho uvažovania a postupu. Túto schopnosť Ľudovít Štúr uplatňoval nielen vo vzťahu k blízkym aj vzdialenejším spolupracovníkom, ale aj vo vzťahu k úradným osobám, ktoré s konečnou platnosťou rozhodovali o prednesených návrhoch. Najmä v takýchto situáciách sa prejavovala Štúrova nezlomná vôľa prekonávať mnohé prekážky, ktoré stáli v ceste pri dosahovaní vytýčeného cieľa, ako aj neprestajné vlievanie viery nielen v správnosť prijatých čiastkových krokov, ale aj v konečnú lepšiu budúcnosť Slovákov aj Slovanov. Takýmto povzbudzovaním svojich krajanov a upevňovaním viery v konečné víťazstvo spravodlivej veci Slovákov a Slovanov sú naplnené nielen Štúrove publicistické prejavy v Slovenských národných novinách a iných periodikách, ale aj jeho knižné práce venované jazykovej (máme na mysli najmä spomenutý spis *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí*) či politologickej tematike (máme na mysli posledné dielo Ľudovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti* uverejnené až po autorovej smrti roku 1867 v ruštine).

Ľudovít Štúr videl svoj kodifikátorský krok v širokých dejinných, spoločensko-politických a kultúrnych súvislostiach. Bol presvedčený, že vtedaj-

šie generácie Slovákov žijú na hraniciach dvoch vekov: veku zanikajúceho a veku vznikajúceho. Slováci sa konečne „po tisícročnom hlivení“ prebudili a na svoj vyšší duchovný život nevyhnutne potrebujú svoj jednotný jazyk, spisovnú slovenčinu.

Ako sme už naznačili, uzákonenie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe malo ústredné postavenie v celom národnom programe Ľudovíta Štúra. Myšlienku úzkej zviazanosti života slovenského národa s jeho národným jazykom „uvedeným do spisov“ opätovne rozvíja najmä vo svojom argumentačnom spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* a v novinových článkoch uverejnených v Slovenských národných novinách.

*Slovenskje národňje novini* mu boli nielen účinnou platformou na šírenie, rozvíjanie a upevňovanie nového spisovného jazyka, ale aj na cieľavedomú tvorbu slovenského národného programu a – ako to zdôrazňuje Ján Hučko vo svojej monografii o živote a diele Ľudovíta Štúra (Hučko, 1988, s. 127 n.) – najmä na programový zápas o prestavbu slovenskej spoločnosti. Možno povedať, že Ľudovít Štúr v Slovenských národných novinách zaujal vlastné fundované stanovisko ku všetkým závažným domácim aj medzinárodným otázkam tých čias. Jeho články svedčia nielen o širokom autorovom rozhlade, ale najmä o pripravenosti riešiť nastolené otázky na úrovni vtedajšej doby, ktorá bola charakteristická prudkým rozvojom kapitalizmu. Najmä od druhého ročníka svojich novín viedol zápas za sociálne, hospodárske a demokratické reformy uhorskej spoločnosti, ktorými sa mali odstrániť jestvujúce bariéry a dosiahnuť zreteľný spoločenský, politický a ekonomický pokrok. Oslobodenie širokých vrstiev ľudu predpokladalo zrušenie poddanstva, oslobodenie spod urbára, zrušenie urbáriálnych dávok, zavedenie primeranej dane pre všetkých obyvateľov Uhorska bez rozdielu a sprístupnenie miest na úradoch všetkým, nie iba zemanom. Dôležitá bola Štúrova požiadavka národnej rovnoprávnosti v Uhorsku a boj proti maďarizácii nemaďarských národov, najmä Slovanov.

Ľudovít Štúr vo svojich novinách rozvádzal aj pokrokový osvetový a výchovný program, propagoval nedeľné školy a odsudzoval alkoholizmus. V základných triedach, ako aj v učiteľských ústavoch žiadal vyučovať v materinskej reči a ovládanie slovenskej reči vyžadoval aj vo všetkých úradoch. *Slovenskje národňje novini* pokladal aj za významný nástroj na všestranné

aktivizovanie slovenského národného života a využil ich aj na objasňovanie uzákonenia spisovnej slovenčiny a na obranu tohto jazyka proti útokom naň (známa z tohto hľadiska je najmä jeho stať *Hlas proti Hlasom* z roku 1846).

### **Štúrove dôvody za spisovnú slovenčinu na stredoslovenskom základe**

Pri skúmaní Štúrovho jazykovedného diela osobitnú kapitolu predstavujú Štúrove dôvody za zavedenie spisovnej slovenčiny. Zvyčajne tvoria samostatnú časť nielen jazykovedných úvah, ale aj historiografických prác vo všeobecnosti. Presvedčivo to ukazuje povedzme spomínaná Hučkova monografia, v ktorej sa autor touto tematikou podrobne zaoberá na s. 112 – 116. Jozef Ambruš, ktorý ako vydavateľ Štúrovho diela v piatich zväzkoch (v 50. rokoch 20. storočia) veľmi podrobne poznal vecnú aj osobnostnú problematiku Štúrovho diela, vo svojom príspevku z roku 1956 uverejnenom v dvojčísle Slovenskej reči (ročník 21, s. 258 – 260) pripomína nevyhnutnosť, „aby sa neustávalo v ďalšom výskume Štúrovho diela“ (c. d., s. 258), a v súvisi so Štúrovými dôvodmi za spisovnú slovenčinu na stredoslovenskom základe predpokladá, že „register týchto príčin sa bude postupným výskumom istotne rozširovať a v ňom nebudeme môcť zamlčať ani nabádanie slovenského zemanstva, ktoré z neznalosti úradnej reči, často prameniacej z celkovej nízkej kultúrnej úrovne, na stoličných zhromaždeniach domáhalo sa hlučným spôsobom slovenčiny a z tých istých pohnútok bolo nápomocné Štúrovi aj pri vymáhaní povolenia na vydávanie slovenských politických novín“ (c. d., s. 260).

Originálnym spôsobom prispel k poznaniu Štúrových dôvodov za spisovnú slovenčinu Eugen Pauliny v príspevku *Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom* uverejnenom v citovanom dvojčísle Slovenskej reči z roku 1956 (s. 184 – 186). Analýzou jazykovej situácie na Slovensku najmä od 15. storočia dokázal, že: 1. stredná slovenčina sa dávno pred Štúrovou kodifikáciou rozširovala za svoje pôvodné hranice „jednak rozsahom, jednak významom. Z územného nárečia stávalo sa najmä v priebehu XVIII. storočia celkom zrejme kultúrne nárečie“ (Pauliny, 1956, s. 185) a 2. že sa uvedomovala ako najtypickejšia podoba slovenčiny. Podľa autora až štúrovci „pochopili vývinovú líniu kultúrneho jazyka Slovákov. Že ich analýza bola správna, to ukázal celý ďalší vývin. Možno bezpečne predpokladať, že



keby štúrovci neboli zaviedli strednú slovenčinu, bol by zo slovenskej spoločnosti vystúpil iný, kto by to bol spravil. Ukazuje na to vývin pred Štúrom i vývin po Štúrovi. Tento krok bol dejinne nevyhnutný.“ (Pauliny, tamže) Autor svojou presvedčivou analýzou a argumentáciou významne prispel aj k oddeleniu zrna od pliev a ukázal, ktoré dôvody u Ľudovíta Štúra boli prejavom toho, že si dejinnú nevyhnutnosť svojho kroku zreteľne uvedomoval, a ktoré nemali vedeckú presvedčivosť a stáli skôr v službách povzbudzovania svojich rovesníkov do činorodosti a dvíhania národného a ľudského sebavedomia Slovákov (časť vedeckej obce túto časť Štúrových dôvodov označuje za romantickú a prekonanú).

V našej súvislosti sa žiada vyzdvihnúť, že v Štúrových dielach skutočne môžeme nájsť formulácie zreteľne svedčiace o tom, že ich autor si bol vedomý toho, že jeho kodifikačný krok je dejinne nevyhnutný, že jeho konanie vychodí z poznania objektívnych zákonitostí spoločenského vývinu a slovenského jazyka a že zodpovedá vtedajším reálnym spoločenským potrebám. Máme tu na mysli napríklad tento Štúrov výrok z jeho spisu *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanĳa v tomto nárečí* (s. 79): „Toto nárečja, ktoruo sa nám s a m o o d s e b a ponúka, mi teda s celou dušou objať a za pospolituo v našich spisoch vizdvihnúť máme, ono je v ktorom žije srdce i duša Slováka.“ V sústavnej gramatike novej spisovnej reči, t. j. v *Nauke reči slovenskej*, v *Predmluve* na s. IX – X jej autor napísal: „Len stranní a málo vzdĕlaní budú zaljezat’ na pobočnje cest’ički a tí, ktorí ňevedĳa poznávat’ znaki času a ňestoja sami v plnej činnosti za vzdĕlaŋja ludu nášho i ňena h l j a d a j ú do budúcnosti, budú sa Slovenčične prof’iviti’, ale čo sú hlasi jednotlivích prof’i životu národa celjeho?“ K tomu krátky citát z Úvodu k *Nauke reči slovenskej*, s. 8: „túto teda chĳjac čisto a dobre slovenski písať, m u s e l i s m e v z j a ť za reč spisovnú“. A o niekoľko riadkov nižšie čítame: „Keď sa ale nárečja naše malo na spisovnuo povíšiť, m u s e l o s a o n o v z j a ť v svojej čistoře a puovodnosti... Reč táto je k písanĳu v Slovenčične ňev i h n u t ň e p o t r e b n á , ale je aj k tomu najpríhodnejšja ňje len preto, že má plnje, okrúhle plnovíraznje a mnohovíznamnje formi, ale aj že je medzi Slovákmí n a j r o z š í r e ň e j š j a .“ (Štúr, 1846, s. 9)

Menej sa v odbornej literatúre uvádza aj dôvod, ktorý Ľudovít Štúr spomína v citovanej česky písanej stati uverejnenej v Havlíčkových Národných

novinách 2. mája 1848. Podľa autora prvé myšlienky na uvedenie slovenčiny vznikali okrem iného práve pod vplyvom výčitiek, že Slováci síce chcú zasahovať do politického a spoločenského života v Uhorsku, ale pritom sa priznávajú k inej vlasti, pridržiavajú sa českej literatúry, pričom nie sú s Čechmi spojení politicky; tento stav podľa kritikov oslabuje slovenské úsilie získať práva pre svoju národnosť. Uzákonenie spisovnej slovenčiny malo teda okrem iného aj posilniť samostatnú politickú, spoločenskú a kultúrnu pozíciu Slovákov a ich nezávislosť od Čechov.

Zriedkavo sa v odbornej literatúre spomínajú aj dôvody, ktoré Ľudovít Štúr uvádza v závere svojho argumentačného spisu. Autor nabáda písať po slovensky aj preto, „aby sme život náš v duchovnom živote národa nášho a ľudstva zaznačili“, a napokon aj „pre tú príčinu, že nádeju na povýšenie reči našej starootcovskej vo vlasti mať môžeme, k čomu reč našu pripraviť musíme“ (Štúr, *Slovenčina naša*, 1957, s. 110). Možno predpokladať, že pri uvádzaní a rozoberaní či komentovaní týchto Štúrových dôvodov bádateľov doteraz odrádzala priveľmi všeobecná („diplomatická“) formulácia, ale treba povedať, že tieto dôvody zapadajú do celkovej Štúrovej argumentácie a majú v nej svoje miesto.

Málo sa v literatúre vyzdvihuje aj dôvod vyplývajúci zo Štúrovho širokého výkladu v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, totiž poznanie potvrdené dlhodobým praktickým životom, že národná, jazyková, literárna a vo všeobecnosti kultúrna jednota Slovákov s Čechmi je nereálna a nedosiahnuteľná. Práve v súvisi so vzťahmi Slovákov a Čechov v oblasti jazyka Ľudovít Štúr zdôrazňuje uznanie slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka najväčšími vtedajšími slavistickými autoritami, ako bol Josef Dobrovský a Pavol Jozef Šafárik, ako aj domácimi vedúcimi osobnosťami, ako boli Ján Kollár z evanjelickej strany a Ján Hollý z katolíckej – bernolákovskej – strany, ktorá sa k slovenčine ako národnému jazyku Slovákov bola prihlásila už viac ako polstoročie predtým. V tej súvislosti Ľudovít Štúr pokladá za významný argument aj to, že sa k slovenčine prihlásili početní predstavitelia slovenského národa z vlastného domáceho tábora: v úvodnej stati *Nárečia slovenského* menovite spomína najbližších spolupracovníkov Michala Miloslava Hodžu a Jozefa Miloslava Hurbana, ktorým svoj spis aj venuje, a ďalej uvádza „bystroumného“ Kuzmányho, „oblúbeného nášho spevca“ Sama Chalupku, „vrúcneho“ Guotha, „ostrovtipného“

Fejérpatakyho a „pracovitého a obetavého“ Kadavého. V stati *Hlas k rodákovi* z roku 1845 píše: „K myšlienke tejto, k vyzdvihnutiu slovenčiny za reč spisovnú a tak k samotvornému životu slovenskému, ťali a razili nám cestu znamenitý náš Bernolák a jeho nasledovníci: výborný Fándly, úprimný Ottmayer, vznešený, neúnavne pracovitý a obetavý Hamuljak a naposledok ten, čo zo všetkých nás najlepšie prežil starý, dávno zahaslý vek náš a terajšie naše časy, náš spevný, hlbokodojímavý Hollý: im náleží tá utešená zásluha, že nás na samých seba pozornými urobili a o samotvornom živote slovenskom pomysleli i na ňom s celou vrúcnosťou pracovať začali.“ (Štúr, *Slovenčina naša*, 1957, s. 21 – 22)

Jozef Ambruš v citovanej stati v Slovenskej reči na základe poznania intenzívnych osobných a literárnych kontaktov Ľudovíta Štúra s básnikom Jánom Hollým nepochybuje, že „Hollého dielo a vari aj sám básnik osobne ukazovali Štúrovi cestu k slovenčine, a nie je vylúčené, že aj rovno k strednej slovenčine“ (Ambruš, 1956, s. 259). Možno práve v týchto šľapajach išla Eva Fordinálová, keď si v samostatnom príspevku (pozri Fordinálová, 1997, s. 57 – 76) osobitne všimla živé kontakty obidvoch vedúcich národných činiteľov a vrúcny vzťah Ľudovíta Štúra k Jánovi Hollému a v súvisi s nadhodnotenou jazykovou otázkou upozornila aspoň na tri relevantné veci: 1. Za mimoriadne významný čin pokladá vydávanie súborného diela Jána Hollého roku 1841 Spolkom milovníkov reči a literatúry slovenskej: už v prvom zväzku *Básní Jána Hollého* totiž vyšiel *Chválospev na Antoňa Bernoláka*, „ktorý je oslavou slovenčiny ako hlavného znaku národa a na mladú generáciu hlboko zapôsobil“ (Fordinálová, 1997, s. 69). 2. „Všeobecne uznávaný a obdivovaný“ Ján Hollý podľa autorky mal v podmienkach silnejúcej maďarizácie závažnú úlohu pri zblížení mladej inteligencie obidvoch vierovyznaní: zásluhou tejto Hollého činnosti „padla posledná bariéra – zavrhovanie bernolákovskej slovenčiny a pochopenie jej významu v historickom formovaní sa slovenského národa“ (Fordinálová, tamže). 3. „Dovŕšenie kompletného prijatia Hollého diela aj s pochopením významu jeho literárnej reči v slovenskej histórii a národnom živote vyjadruje zdravica Hollému, ktorú mu posielajú študenti Ústavu pri príležitosti menín v júni 1843“ (Fordinálová, s. 70): leitmotívom zdravice sa stalo dvojveršie z citovaného *Chválospevu*:

*Zbud' sinov odrodeních, abi už raz opustili Česku  
A spolu zjednotení ke svėj sa navrátili matce.*

V zdravici napísanej ešte pred historickým hlbokým rozhodnutím z júla 1843, ale už štúrovskou slovenčinou, sa mládež „preveľebnému Otcovi“ osvedčuje, že nepatrí k tým, čo by „ešte ďalej našu drahú maťer Slovenku chceli hrdúsiť“, uchádza sa o synovské privinutie u „Otca Slovákov“ a potvrdzuje: „k Vám sa priznávame a chceme na základ’e, čo s’te Vi z verními Slováci rozložili, stavbu ďalej ťahať“ (citované podľa textu Evy Fordinálovej, s. 70).

Celkove o Štúrových dôvodoch za nový spisovný jazyk možno povedať, že tvoria výkladovú os v obidvoch Štúrových základných jazykovedných spisoch, ako aj vo viacerých statiach s jazykovou tematikou, pričom tieto dôvody sa na mnohých miestach Štúrových prác v rozličných variantoch a v rozmanitých súvislostiach opakujú. Zásadne sa žiada uviesť, že pri Štúrových dôvodoch treba rozlišovať medzi dôvodmi za povýšenie slovenčiny za spisovný jazyk Slovákov a dôvodmi za výber stredoslovenskej kultúrnej podoby slovenčiny za spisovný slovenský jazyk. Tieto dôvody sa aj u autora navzájom prestupujú a viaceré činitele, ktoré možno pokladať za objektívne dôvody za uzákonenie slovenčiny za spisovnú reč, ako aj za výber strednej slovenčiny za spisovný jazyk Slovákov, Ľudovít Štúr neuvádza medzi „oficiálnymi“ dôvodmi, lež sa s nimi stretáme v iných častiach výkladu, prípadne v textoch majúciach prevažne nejazykovedný ráz. Od uvedených dvoch skupín Štúrových dôvodov je potrebné odlišovať znaky Štúrovej spisovnej slovenčiny, tak ako vychodia z analýzy jeho jazykovedných prác; medzi ne môžeme zaradiť systémovosť („ústrojnosť“), stredoslovenskosť, ľudovosť, slovanskosť a pôvodnosť Štúrovej spisovnej slovenčiny.

Štúrov koncept spisovnej slovenčiny bol originálny a jedinečný. Vyplynul predovšetkým z poznania o bytostnom spojení reči a národa, ba priam o národotvornej úlohe jazyka, tak ako to bol vyjadril aj v citáte, ktorý sme upotrebili ako motto našej state.

#### LITERATÚRA

AMBRUŠ, Jozef: Niekoľko poznámok o Štúrovi jazykovedcovi. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 3 – 4, s. 258 – 260.

FORDINÁLOVÁ, Eva: Ľudovít Štúr a Ján Hollý. In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zost. I. Sedlák. Martin: Matica slovenská 1997, s. 57 – 76.

HUČKO, Ján: Život a dielo Ľudovíta Štúra. 2. vyd. Martin: Osveta 1988. 256 s.

PAULINY, Eugen: Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 3 – 4, s. 174 – 186.

ŠTÚR, Ludevít: Nárečja slovenskua alebo potreba písaiňa v tomto nárečí. Prešporok: 1846.

ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči slovenskej. V Prešporoku, nákladom Tatrina číslo 1. 216 s.

ŠTÚR, Eudovít: Slovenčina naša. 2. vyd. Edične pripravil Jozef Ambruš. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 423 s.

## *Pol druhá storočia od narodenia Samuela Cambela*

JÁN KAČALA

Samuel Cambel sa do dejín nášho národného jazyka a osobitne spisovného jazyka natrvalo zapísal ako znamenitý bádateľ a kodifikátor. Jeho činnosť a dielo patria do obdobia stupňujúceho sa národného a politického útlaku slovenského národa, ktorý mal vyústiť do jeho úplného pomadžarčenia a likvidácie. Tým, že sa staral o vedecké poznávanie slovenského národného jazyka a osobitne o kodifikáciu, kultivovanie a stabilizáciu spisovnej slovenčiny, Samuel Cambel jednoznačne dokázal svoje hlboké národné presvedčenie a činorodé vlastenectvo.

Samuel Cambel sa narodil 24. augusta 1856 v Slovenskej Ľupči, gymnázium navštevoval v Banskej Štiavnici, Rimavskej Soboty a v Kežmarku, po maturite sa prihlásil na štúdium práv v Pešti, ale čoskoro prešiel na tamojšiu filozofickú fakultu, aby mohol študovať slavistiku. Keďže spoznal, že jeho ambície sú vyššie, ako ich môže naplňovať peštianska univerzita, po krátkom čase v štúdiu pokračoval vo Viedni u vedúceho slovenského slavistu Franja Miklošiča (1813 – 1891) a svoje štúdiá zavŕšil v Prahe, kde v tom čase ako profesor slavistiky účinkoval Slováč Martin Hattala (1821 – 1903). Po dosiahnutí doktorátu filozofie začal roku 1880 pracovať v Pešti ako úradník na tlačovom oddelení uhorského ministerského prezídia, neskôr sa stal vedúcim tohto úradu a napokon pôsobil ako ministerský tajomník. Umrel roku 1909 v Csillaghegyi pri Pešti.

Práca uhorského štátneho úradníka mu slúžila ako vhodná základňa na to, aby sa popri zamestnaní intenzívne mohol venovať priamemu terénnemu výskumu slovenského jazyka v jeho živej hovorenej podobe a zberateľskej

činnosti, ako aj vedeckej práci v oblasti slovenského jazyka. Počas svojich početných výskumných ciest po Slovensku zapísal do 250 rozprávkových textov, ktoré mu slúžili ako jazykové a dokumentárne východisko pri jazykovednej práci v okruhu slovenského jazyka, v rámci ktorej si predsavzal splnenie neobyčajne náročných cieľov. Chcel poznať živú slovenskú reč a na základe jej dôkladného preštudovania a spoznania jej skutočného stavu si zaumienil zreformovať slovenský spisovný jazyk. Zo svojich smelých plánov stihol splniť iba časť; to sa týka jeho vedeckovýskumnej činnosti, ako aj zberateľskej a vydavateľskej činnosti. Rozprávkové texty zapísané na východnom Slovensku uverejnil ako textovú prílohu v rámci svojho široko rozpracovaného diela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (Turčiansky Svätý Martin 1906), v ktorom stačil spracovať iba časť o východoslovenských nárečiach. Cambelovu zbierku rozprávkových textov zapísaných na strednom Slovensku takmer kompletne vydal neskôr Jiří Polívka (1858 – 1933) vo svojom päťzväzkovom *Súpise slovenských rozprávok* (Turčiansky Svätý Martin 1923 – 1931).

Širší slavistický rozmer okrem spomenutého torza má aj Cambelova práca *Slováci a ich reč* uverejnená v Budapešti roku 1903. Tieto Cambelove diela vyvolali zvýšenú pozornosť odbornej jazykovednej, najmä slavistickej verejnosti tým, že v nich rozpracoval svoju originálnu teóriu o južnoslovenskom pôvode slovenčiny. Autor tu vychádza z niektorých systémových (najmä fonologických, ale aj morfológických) znakov stredoslovenských nárečí a spisovnej slovenčiny, ktoré sa vymykajú spomedzi javov charakteristických pre skupinu západoslovenských jazykov a, naopak, spájajú strednú slovenčinu s južnoslovenskými jazykmi. O tejto tematike prebehla v slavistickej literatúre dosť rozsiahla vedecká výmena názorov, ale Cambelov predpoklad sa celkove nepotvrdil; nepodarilo sa dokázať nezápadoslovenský pôvod slovenčiny (prehľad názorov podáva Rudolf Krajčovič v práci *Slovenčina a slovanské jazyky*, I, 1974, s. 13 n.). Pozoruhodné v Cambelových prácach aj z dnešného hľadiska je to, že prekračuje jednorozmerný vedecký výklad slovenčiny a jej pôvodu iba vo vzťahu k češtine a postavenie slovenčiny vysvetľuje v širokom slavistickom rámci. Táto Cambelova myšlienka, ako aj jeho jednoznačný prístup k slovenčine ako k samostatnému slovanskému jazyku podporuje slovenské národné hnutie a jeho celoslovenskú ideovú orientáciu v čase, keď po rakúsko-maďarskom vyrovnaní roku

1867 a po prijatí likvidačného národnostného zákona v Uhorsku roku 1868 z českej strany oživil záujem o Slovensko.

Pre vývin spisovnej slovenčiny najzávažnejší dosah majú Cambelove diela *Prispevky k dejinám jazyka slovenského* (Budapešť 1887), *Slovenský pravopis. Historicko-kritický náskres* (Budapešť 1890) a najmä *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (Turčiansky Svätý Martin 1902). Sú výsledkom pozorného autorovho štúdia súvekeho literárneho jazyka a jeho konfrontovania so živou jazykovou praxou z jednej strany a s platnou kodifikáciou z druhej strany. V ostatných desaťročiach 19. storočia sa totiž už nad všetku pochybnosť ukazovala potreba novej autoritatívnej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Gramatiky slovenčiny z pera Fraňa Mráza (1835 – 1884) a Jozefa Viktorina (1822 – 1874) v 60. rokoch 19. storočia na jednej strane potvrdzovali neúplnosť Hattalovej kodifikácie spisovnej slovenčiny (chýbalo kodifikačné dielo o slovnej zásobe) a na druhej strane sa odchyľovali od Hattalových archaizmov v kodifikácii, ktoré sa priecili jazykovej praxi aj duchu slovenčiny (to sa týka napríklad tvarov genitívu singuláru typu *gazdy, sluhy*, vokatívu typu *rybo, dušo*, vykiania typu *vy ste bol*, ale aj iných javov).

Na vedecký opis spisovnej slovenčiny, ako aj na jej kodifikáciu v ostatných desaťročiach 19. storočia bol najlepšie pripravený Samuel Cambel nielen svojim štúdiom, ale aj osobnosťou a vedeckou orientáciou. Pre jeho vedeckú koncepciu vo vzťahu k slovenskému jazyku a jeho spisovnej podobe je charakteristické predovšetkým to, že sa orientoval na štúdium a poznanie živej reči. Pojem a termín živá reč síce u Samuela Cambela nemá vždy presné vymedzenie, lebo sa ním niekedy rozumie živý spisovný úzus a inokedy zase každodenná reč slovenského ľudu, t. j. slovenské nárečia, ale ako označenie vedeckého programu autora ho aj dnes môžeme hodnotiť iba pozitívne. Zjavne aj preto niektorí slovakisti práve Samuela Cambela pokladajú za zakladateľa slovakistiky – porovnajme konštatovanie Jozefa Ružičku (1916 – 1989) z jeho prehľadovej state o polstoročí výskumu slovenčiny z roku 1971, s. 5, že „slovakistika vo vlastnom zmysle slova (teda ako všestranný výskum slovenčiny) vznikla až v druhej polovici 19. storočia v dielach Samuela Czambela (1856 – 1909), ktorý bol odborne dobre pripravený na všestranný výskum slovenčiny, ako aj na kodifikáciu spisovnej slovenčiny“.

Pri formulovaní svojho ambiciózneho vedeckého programu bol Samuel Cambel presvedčený, že kodifikovať možno iba to, čo je isté, čo skutočne jestvuje v spisovnom jazyku. Táto autorova zásada bola tesne zviazaná s uvedenou prvou zásadou o potrebe skúmať živú reč a na jej základe, t. j. na základe toho, čo sa výskumom potvrdí ako skutočne jestvujúce v spisovnom jazyku, autor mienil reformovať spisovný jazyk Slovákov, lebo ho pokladal za počeštený. Pravdaže, túto náročnú úlohu vo svojom vedeckom diele nevládala naplniť, hoci ju aj z dnešného hľadiska treba pokladať za správnu. Touto zásadou sa postavil predovšetkým proti niektorým kodifikačným krokom, ktoré urobil jeho predchodca Martin Hattala: ten totiž pri svojej kodifikácii vonkoncom nevychádzal z dôkladného poznania jestvujúceho stavu spisovného jazyka a jeho používania v praxi, lebo jednak takéto dôkladné poznanie ešte nejestvovalo a jednak namiesto verného zobrazenia skutočného stavu jazyka Martin Hattala vnášal do opisu a kodifikácie spisovnej slovenčiny isté závery zo svojich teoretických postulátov o potrebe mať spisovnú slovenčinu historicky podopretú a starobylú, tak ako to vyplývalo aj z dobových teoretických názorov na jazyk.

Skúmanie živej reči a kodifikovanie toho, čo je isté v spisovnom jazyku, malo podľa Samuela Cambela slúžiť tomu, aby mohol „poslovenčiť spisovnú reč čo do látky“, ako to bol vyjadril vo svojej stati uverejnenej v Slovenských pohľadoch roku 1901 na s. 345. V tomto duchu požadoval v slovnej zásobe a v skladbe postupovať tak, aby sa písali také slová, aké má a pozná slovenský ľud, a tieto slová sa viazali tak, ako ich viaže slovenský ľud. Toto pripnutie sa k reči slovenského ľudu značilo návrat k princípom, ktoré pre spisovný jazyk vymedzil Ľudovít Štúr, ale v celkom novej situácii slovenčiny a osobitne spisovnej slovenčiny značilo zásadu, ktorá jediná mohla priniesť a aj priniesla tesné späťtie spisovnej reči so živou rečou ľudu a tým výrazne ovplyvnila celkové úsilie na poli starostlivosti o spisovnú slovenčinu a jej kultúru na mnohé desaťročia. V tejto súvislosti pripomenieme, že na mnohé kodifikačné zásady Samuela Cambela nadviazal tvorca slovenských gramatík zhruba v prvom desaťročí jestvovania Česko-slovenskej republiky Ján Damborský (1880 – 1932), ako aj celá opravná práca vykonávaná na pôde novozaloženého časopisu Slovenská reč, ktorý v 30. rokoch 20. storočia vychádzal v redaktorskej réžii Henricha Bartka (1907 – 1986).



Pravdaže, v súvisi s vymedzovaním podstaty slovenského spisovného jazyka žiada sa osobitne upozorniť na to, že Samuel Cambel, hoci osobitný dôraz kládol na to, aby spisovná slovenčina bola zreteľne odlíšená (disimilovaná) najmä od okolitých príbuzných jazykov, nezostal pri tomto rozmere slovenského spisovného jazyka a staral sa aj o jeho odlíšenie od slovenských nárečí (ešte vo svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej v tejto súvislosti upotrebuva termín *podrečie*) vrátane tých, na ktorých základe vznikol, t. j. stredoslovenských. Slovenský spisovný jazyk bol teda Samuelovi Cambelovi autonómny útvar, ktorý síce má svoje korene v nárečiach a má byť s nimi v úzkej zviazanosti, ale ten po svojom konštituovaní žije vlastným životom a jeho zákonitosti neurčujú už nárečia, ale sám spisovný jazyk.

Napokon sa v našej jubilejnej stati vrátíme k Cambelovmu spisu s názvom *K reči o slovenskom pravopise*, ktorý v rozsahu 42 strán vyšiel roku 1891 v Budapešti a je reakciou na kritiky uverejnené v slovenských aj českých periodikách po vyjdení Cambelovej spomínanej zásadnej práce *Slovenský pravopis. Historicko-kritický náskok* roku 1890. Tento spis si zaslúži našu pozornosť nielen preto, že sa zvyčajne medzi Cambelovými prácami nespomína. Upozorňujeme naň predovšetkým preto, že v ňom autor zanechal významné svedectvo o svojej osobnosti, o princípoch, na ktorých postavil svoje prvé komplexné kodifikačné dielo, t. j. citovaný *Slovenský pravopis*, o zásadách, ktorých sa pridŕžoval pri vedeckej práci, ako aj o presvedčení, ktorým sa spravoval pri polemike, totiž o tom, že má právo znova vysvetliť isté svoje postoje, najmä keď z čítania kritických ohlasov na svoje dielo nadobudol poznanie, že mu kritici nedobre rozumeli a pripísali mu stanoviská, ktoré mu pri písaní pôvodného diela neboli vlastné.

Prvé, čo pred dnešným čitateľom citovaného spisu vystupuje do popredia, je poznanie, že už v tom čase, t. j. pred vyše stopäťnástimi rokmi, naši filologickí predchodcovia viedli vážne vedecké rozpravy, v ktorých sa staval argument proti argumentu a tak sa hľadala vedecká pravda. Toto poznanie je o to dôležitejšie, že predmetom sporu bola kodifikačná práca, ktorá ako vážna profesionálna robota bola v samých začiatkoch. Prirodzene, aj Samuel Cambel si ťažká, že mu recenzenti nerozumeli alebo že dokonca jeho náhľad skreslili. Ale práve preto pokladá za svoju osobnú povinnosť svoj názor znova vysvetliť a obháňovať.

Samuel Cambel v spise vystupuje ako argumentačne dobre pripravený odborník stojaci na obrane zásad, ktoré mali vnieť viac svetla do podstaty riešenia. Prejavuje sa tu ako povedomý vedecký pracovník, ktorý uvedomene narába s princípmi a metódami, ktoré si vo svojej práci zvolil. Dobre sa vyznal v súvekej odbornej literatúre, poznal stav vyjadrovacej praxe u spisovateľov, ako aj slovenské nárečia. V duchu súvekej jazykovednej teórie budoval pravopis na etymologickom princípe a na historickom vývine jazyka a v tom bola aj jeho slabosť, lebo jazykový vývin značne pokročil a Samuel Cambel ho nie raz akoby bol chcel vrátiť nazad (to sa týka povedzme mäkkosti spoluhlások v prípadoch typu *mlat'ba*, *siat'ba*, ktoré, ako je známe, jazykový vývin prekonal).

Autor vo svojej reakcii dôkladne preberá jednotlivé prípady, tak ako ich nadhodili oponenti, ale svoje riešenie vždy opiera o všeobecnú zásadu a na tomto pozadí bráni aj riešenia jednotlivých prípadov. Napríklad na Škultétyho obranné stanovisko vo vzťahu k tvarom typu *dušach*, *medzach*, *Mošovcach* na s. 25 svojho spisu reaguje zovšeobecnením, že „tu smie teda ist' len o to, či stanoviť výnimky zpod generalisujúceho pravidla dľa toho, jako sa v Mošovciach a v Turci hovorí a či prijať pravidlo bez výnimôk. Ale rovnaké právo k výnimkám môžu si vymáhať aj iné kraje stredoslovenské!“

Samuel Cambel sa vo svojom polemickom spise javí ako odborník, ktorý veľmi dôsledne dbá o presnú významovú náplň pojmov a termínov upotrebovaných vo vedeckom jazyku. Práve na základe tohto postulátu často usvedčuje svojich oponentov z omylov. O svojich pohnútkach pri koncipovaní Slovenského pravopisu píše: „Ja som hľadel vysloviť jasne *zásadu* (zvýraznil autor) a zostaviť *pravidlo* *nakoľko možno jednoduché* (zvýraznil autor), aby aspoň vzdelanec snadne uhodil pravo písať po slovensky.“ (c. d., s. 24)

Autor spisu pred čitateľom odhaľuje aj všeličo zo svojho pracovného postupu a zo svojej osobnosti. Na s. 38 svojho dielka píše: „Netajím sa tým, že nie ľahko pracujem. Pokiaľ dám niečo vytlačiť pod svojím menom, to *niekoľko rás a po istých prestávkach znova a znova* (zvýraznil autor) čítam, srovnávam a uvažujem a práve tým je mne ťažšie dostať sa do protimluvy než niektorým iným spisovateľom slovenským, ktorí veria i vo svoju neomylnosť alebo aspoň vo svätosť toho, čo prvým vnuknutím položili na papier.“

Na záver našej jubilejnej úvahy môžeme povedať, že Samuel Cambel utvoril pozoruhodné jazykovedné dielo, ktoré opisovalo, vykladalo a zároveň brá-

nilo slovenčinu v kritickom období dejín slovenského národa. Jeho najväčšie zásluhy vidíme vo vedeckom výskume, opise, kodifikácii a stabilizácii normy spisovnej slovenčiny v ostatných desaťročiach 19. a na začiatku 20. storočia. Cambelova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* ako najvýznamnejšie kodifikačné dielo vyšlo v ďalších dvoch vydaniach (roku 1915 a 1919) v úprave Jozefa Škultétyho (1853 – 1948) a výrazne ovplyvňovalo jazykovú prax, ako aj vedecký výskum slovenčiny a celkovú starostlivosť o spisovnú slovenčinu najmenej v prvých troch desaťročiach 20. storočia. Cambelova kodifikácia sa stala východiskom kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny.

Vedecké, kodifikačné a zberateľské dielo Samuela Cambela v širších národných a kultúrnych súvislostiach bolo predmetom širokej bádateľskej pozornosti slovenských jazykovedcov na vedeckej konferencii v Trnave v decembri roku 1969 (porovnaj zborník *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia*).

#### LITERATÚRA

CZAMBEL, Samuel: K reči o Slovenskom pravopise. V Budapešti 1891. 42 s.

CZAMBEL, Samuel: O spisovnej reči slovenskej. In: Slovenské pohľady, 1901, roč. 21, s. 345 – 348.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. I. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

RUŽIČKA, Jozef: Polstoročie výskumu slovenčiny. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. 22, č. 1, s. 5 – 30.

Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czamblovi.) Red. L. Horečný a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 242 s.

## Z „onomastických“ príbehov

MILAN MAJTÁN

Ako gymnazista som mal spolužiaka *Silvestra Ďurdimu*. Jeho meno sme pokladali za výnimočné, volali sme ho *Silvo*, ušla sa mu i prezývka *Nový rok*, lebo jeho meno, na strednom Slovensku dosť zriedkavé, asociáciou sa jednoznačne spájalo so Silvestrom na konci roka. Potom som sa s týmto menom stretol pri čítaní románu od Františka Hečka *Červené víno (Silvester Bolebruch)*. V spojení s priezviskom *Bolebruch* pôsobilo meno *Silvester* tak-

isto veľmi exkluzívne. Vtedy som ešte nevedel, že ani priezvisko *Bolebruch*, ani krstné meno *Silvester* nie sú v okolí Trnavy, odkiaľ spisovateľ čerpal námet na svoj román, také zriedkavé ako napríklad okolo Zvolena.

Meno *Silvester* každý z nás spája s posledným dňom roka. Málokto však vie, že je to meno aspoň desiatich svätých, používalo sa od začiatku 4. storočia a do kalendára sa dostalo na pamiatku smrti pápeža Silvestra I., ktorý stál na čele cirkvi v rokoch 314 – 335. Pochádza z latinského prídavného mena *silvestris*, čo značí „lesný, žijúci v lese“, utvoreného z podstatného mena *silva* „les“.

Na gymnáziu sme mali aj spolužiaka *Milana Vesteru*. Nad jeho priezviskom nikto nemudroval, nespájalo sa nám s nijakým známym slovom, nevyvolávalo nijakú asociáciu, sem-tam sa niekto pokúšal o prezývku *Sveter*. Nevedel som, že na východnom Slovensku má meno *Silvester* aj domácku podobu *Vester*.

Až pri štúdiu vývinu slovenských priezvisk som sa stretol s takýmto prípadom:

V najstaršej jelšavskej mestskej knihe (1566 – 1710) sa v roku 1592 spomína *mešťan Silvester (providus vir Silvestrius)*. Tento mešťan sa potom ešte spomína roku 1593 ako *Silvester Štefanov* alebo *Silvester (syn) Štefana (Sylvester Stephanidis)*, roku 1594 ako *Vester*; roku 1596 ako *Silvester Štefánik [Štefanik]* i *Vester Štefánik (Syluestrio Stephanik, Vestra Ssteffanika)*, roku 1603 ako *pán Vester* a pod.

Z týchto zápisov vidno, že krstné meno bolo hlavnou zložkou mena tejto osoby, že meno *Vester* bolo domáckou podobou krstného mena *Silvester* a že sa v úradných zápisoch do mestskej knihy používali oficiálna i domácka podoba mena (*Silvester* i *Vester*). Vidno aj to, ako sa „Štefanovmu synovi“ zapísali prímená *Stefanidis* (známe sú priezviská *Stefanides*, *Štefanides*) a *Štefánik* (alebo *Štefanik*). Príponou *-ik* sa tvorili prímená a priezviská synov z mien a prímen otcov). Zápis z roku 1603 v podobe *pán Vester* však už naznačuje akési osamostatňovanie a prehodnocovanie domáckej podoby krstného mena na prímeno.

O štyridsať rokov neskôr sa v zápisoch tejto mestskej knihy spomína roku 1648 *starý otec Vestrik Štefan (od starího otce Westryk Sstefana)*. Pravdepodobne sa to spomína tá istá osoba, ale s ďalšou domáckou podobou mena *Silvester*; s variantom spomenutej domáckej podoby *Vester*; ktorý

sa používal pri pomenúvaní synov (*Vestrik*), a s príménom *Štefan*. Podľa poradia členov tohto osobného mena v slovenskom kontexte však treba skôr predpokladať, že z krstného mena *Silvester* a jeho domáckej podoby *Vester* sa stalo príméno *Vestrik* a z prímén *Stefanides* „*Štefanov*“ a *Štefánik* (akoby krstné) meno *Štefan*. Ktovie.

Nech to bolo akokoľvek, vidno, že sa na rozhraní 16. a 17. storočia jednotlivé zložky osobného mena používali niekedy nielen v iných podobách, ale aj v iných funkciách ako dnes. Priezviská sa formovali z prímén, ale neboli ustálené a dedičné, nemuseli sa dediť.

Historické doklady takto pomáhajú objasňovať na pohľad nezreteľné, nejasné priezviská. A podobné tvorenie domáckych podôb je aj pri menách *Kristína (Tina)*, *Eleonóra (Nora)*, ba aj *Anton (Tono)* a pod.

Súčasný priezvisko *Vester* teda pochádza z domáckej podoby mena *Silvester*. Z tohto mena pochádzajú aj priezviská *Vestek* a *Vesteg*, ktoré takisto na prvý pohľad vyzerajú veľmi exoticky, majú však iste pôvod v domáckej podobe mena *Silvester*, t. j. v podobe *Vestek*.

\*

Z toho istého obdobia sú aj zápisy mena zvolenského felčiara Wolfganga Rettallera vo zvolenských mestských knihách. Z latinských zápisov vo zvolenských mestských knihách zo 17. stor. sú doklady na veľmi pestré podoby mena mestského felčiara Wolfganga Rettalera (1612 *chirurgus dominus Wolfgangus* i *Wolfgangus Rettaller*, 1618 *balbir Farkass*, 1619 *Wolfgangi Balbjr*, 1620 *Borbél Farkass*, 1631 *Wolffgango Farkas*, 1634 *Wolfgangi Barbier*, *Wolfgangus Tonsor*, *Wolfgangus Chirurgus* a pod.). Jeho nemecké meno *Wolfgang* sa striedalo s maďarským ekvivalentom *Farkaš* „vlk“, príméno *Barbier* (maď. *Borbély*, lat. *Tonsor*, *Chirurgus*) vzniklo z označenia jeho zamestnania. Aj príméno *Rettaller* (felčiarska miska) súviselo s remeslom nositeľa, v podobe mena *Wolfgang Farkaš* sa vlastne maďarský ekvivalent mena hodnotil ako príméno. Krstným menom *Wolfgang (Wolfgangus)* sa vo zvolenských mestských knihách pomenúva iba táto jedna osoba.

V priebehu tridsiatich rokov zaznačili pisári meno tohto človeka do mestských kníh v siedmich základných podobách s viacerými fonetickými i grafickými variantmi (*Balbir*; *Balbjr*; *Barber*; *Barbier*; *Barbyer*; *Barbjer* ap.). Ako príméno však nefungovali iba ekvivalenty *Barbier*, *Chirurgus*, *Tonsor*; ale aj maďarský preklad nemeckého krstného mena *Wolfgang (Wolf*

– *Farkas – vlk*). Ekvivalentmi slova *barbier* sa pomenúvali ešte dve osoby: *Casparus Chirurgus – Casparus Balneator*; *Thomas Balneator – Thomas Lazebník*.

Žiada sa poznamenať, že v minulosti termín *chirurgus* neznačil to, čo súčasné slovo *chirurg*, ale označoval felčiara, barbiera, ránhojiča a toto zamestnanie sa spájalo aj so zamestnaním holiča (*tonsor*). Vtedajší chirurg bol oprávnený kúpať (*balneator* „kúpeľník“), holiť (*tonsor* „holič“) a robiť chirurgické zásahy (do toho sa rátalo aj púšťanie krvi).

\*

Tretí prípad som vybral zo zápisov súdnych procesov so strigami, bosorkami.

V roku 1716 vypovedala ako svedkyňa *Juditha Adami Bohuniczky uxor*. V roku 1722 vypovedala tá istá osoba ako *Juditha consors Javornik* a viacerí ďalší svedkovia ju nazývali *Adamova žena Juda, Adamová, Adamka* po prvom mužovi.

O štyri roky neskôr, v roku 1726 vypovedali svedkovia už proti nej ako proti *mlynárke Jude*. Vo výpovediach sa spomína ako *Juda, mlynárka Juda, Juda Mlynárka*. Jej druhý muž Juraj Javorník bol mlynárom a z jej postavenia vyplývalo, že označenie *mlynárka* sa stávalo prímenom. V roku 1728 sa táto osoba zapisuje v postavení svedkyne ako manželka Daniela Rusnáka menom *Juditha Danielis Rusnak consors*, vo výpovediach iných svedkov sa spomína ako *Juda Danišova žena, Juda Mlynárka* (jej ďalší muž nemusel byť mlynárom a pomenovanie sa stalo ozajstným prímenom), *Juda Adamová, Juda Adamka* i *Juda Adamkina* (po prvom mužovi Adamovi). Svedkovia vypovedali aj o tom, že sa pri predchádzajúcom vypočúvaní a mučení pomiatla. Neskončila na hranici ako ostatné, umučenú pomätenú ženu napokon prepustili.

Hneď o rok, v roku 1729, sa píše *contra Juditam Adamkovej*, v slovenskom kontexte sa spomína ako *Adamkina Juda*. Po týždni spísali jej testament. V jeho záhlaví sa uvádza *Testament Judity, Daniela Rusnaka manželky* a na mieste podpisu *Juda Adamova aneb Daniela Rusnaka manželka*.

O rok neskoršie, roku 1730, bol testament doplnený a v jeho texte je kľúč na pochopenie toľkých prímen (aj oslobodenia od hroznej smrti upálením na hranici): *takú dispozíciu robím, aby (predmenované dievča moje,*

*Judka, keby nechcela uznávať rímsku katolícku vieru a v nej do smrti byť) tá istá moja vinica (ponevác ešte od najprvšieho môjho manžela Adama, a nie od jeho otca Georgiusa Javorníka, mlinara, na mňa zostala) leguje sa a porúča na kostol, [cirkev] katolícku rímsku krupinskú. Judka Tokár; manželka Daniša Rusnáka, kríž jej.* Na druhej strane testamentu je nadpis *Testamentum Judithae Tokar.*

Je pravda, že každá žena nevystrieda za dvanásť rokov troch manželov (posledné prímeno *Tokár* je iste po jej otcovi) a možno vziať do úvahy, že vo výpovediach svedkov sa nemusela zachytávať oficiálna podoba mena.

#### LITERATÚRA

MAJTÁN, Milan: K vývinu pomenúvania osôb na Slovensku. In: Jazykovedný časopis, 1966, roč. 17, č. 3, s. 148 – 153.

MAJTÁN, Milan: Príspevok k metodike výskumu historickej antroponymie. In: Jazykovedné štúdie. Zv. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 151 – 155.

MAJTÁN, Milan: Vývin priezvisk na Slovensku. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 1, s. 30 – 37.

## *Slová brloh, pleš, prieloh a sihla v slovenských geografických názvoch*

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Významná úloha apelatív vzťahujúcich sa na pomenúvaný geografický objekt pri tvorbe geografických názvov sa dnes už všeobecne uznáva a nespochybňuje. Analýza jednotlivých apelatív použitých v pomenúvacom procese na tvorbu toponým je dôležitá nielen z hľadiska toponymie a jazykovedy, ale poskytuje sériu podnetov i veľkému počtu partnerských vedeckých disciplín. M. Majtán v práci *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996) analyzoval výskyt veľkej skupiny apelatívnych topografických termínov v slovenských geografických názvoch. Apelatívam *brod, brázda, brána, vráta a mohyla* sa pozornosť venovala v príspevku v Kultúre slova (Horňanský, 2005). Tu venujeme pozornosť výskytu ďalších apelatív *brloh, pleš, prieloh* a *sihla* v toponymách z územia Slovenska, a to na základe skúmania množiny 84 105 štandardných geografických názvov. Štandardizácia geografických názvov z územia celého Slovenska sa uskutočnila v rokoch 1974 – 2000 (Geografické názvy okresu..., 1983; Názvy trigonometrických bodov..., 2001; Horňanský, 1995). Báza údajov štandardizovaných geografických názvov spravovaná počítačom obsahuje i skupinu mladších novodobých názvov ako výsledok relatívne mladšieho pomenúvacieho procesu, ktorým sú pomenované najmä vybrané katastrálne územia, časti obce, trigonometrické body a vodné toky. Táto skutočnosť je dôležitá z pohľadu analýzy výsledkov štatistického výskytu štandardizovaných geografických názvov.

2. Toponymá so slovným základom *brloh* sú príznačné pre severozápadnú zalesnenú oblasť Slovenska zhruba v priestore medzi Žilinou a Topoľčanmi. Výskyt týchto názvov je na Slovensku relatívne menší, a teda počet



názvov zo štatistického hľadiska netvorí dostatočne reprezentatívny výber na úvahy o územnej distribúcii tohto typu názvov. Slovo *brloh* je všeslovenské a pochádza z praslovanského základu \**brlogъ* vo význame „dúpä“; nemá však jasný slovotvorný pôvod (Rejzek, 2001, s. 91; Holub, 1978, s. 105; Machek, 1971, s. 67). Slovník slovenského jazyka (1. zv., 1959; ďalej SSJ) slovo *brloh* vysvetľuje ako 1. skrýša, ležisko zvierat, pelech, 2. pejoratívne: neupravené lôžko, neupravená posteľ, 3. pejoratívne: neupravená izba, neupravený, biedny príbytok, 4. vykričaný dom, kartársky pelech a pod.

Historický slovník slovenského jazyka 1 (1991; ďalej HSSJ) slovo *brloh* vysvetľuje ako 1. ležisko zvierat, 2. špinavé, neupravené alebo mravne nevyhovujúce miesto. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *brloh* motivačným prvkom bol pôvodný význam slova „ležisko zvierat, pelech“ ako prvok dobovej individualizácie objektov a orientácie v teréne.

V zemepisných názvoch sa slovný základ *brloh* vyskytuje na Slovensku nie často; vyexcerpovali sme 26 názvov. Množina mladších novodobých názvov je z toho predstavená skupinou 5 názvov. Viac ako jeden výskyt je doložený z okresov Poltár, Topoľčany, Partizánske, Bytča, Sobrance, Žilina a Trenčín a po jednom názve sme vyexcerpovali doklad z okresov Martin, Michalovce, Levoča, Prievidza, Zvolen, Sabinov a Svidník. Slovom *brloh* a jeho derivátmi sa v slovenských toponymách pomenúvajú: samota (2-krát), osada, vodný tok, vrch (4-krát), chrbát, les (9-krát), pole (3-krát), lúka, trigonometrický bod (4-krát).

V slovenských toponymách sa slovo *brloh* vyskytuje bez prívlastku v podobe *Brloh* (6-krát), ako aj v jednoslovných odvodeninách *Brložná*, *Brložné* (4-krát), *Brložno* (4-krát), *Brložnica*, v názvoch štandardizovaných v zemplínskej nárečovej podobe *Barlaška* (les v Oreskom v okrese Michalovce) a *Barhalov* (2-krát, les a vodný tok vo Vyšnej Rybnici v okrese Sobrance), v predložkových spojeniach a takisto s prívlastkom, t. j. vo viacslovných názvoch. Okrem predložkových názvov *Pod Brložným*, *Medzi brlohmi* sú syntagmatické názvy typu adjektívum + *brloh*: *Predný brloh*, *Zadný brloh* (2-krát). Toponymum *Brložná jama* (2-krát) predstavuje viacslovné spojenie typu *adjektívum* obsahujúce slovný základ *brloh* + toponymické apelatívum. Možno uvažovať o novej štandardizácii nárečových podôb názvov *Barlaška* a *Barhalov* zohľadňujúcej spisovnú podobu slovného základu *brloh*.

So slovenským/slovanským slovom *brloh/brlogъ* súvisí maďarské slovo *barlang* (súčasný význam slova v maďarčine „jaskyňa“). Na území Maďarska je bežný výskyt geografických názvov s komponentom *barlang*. Zaznamenaný je napr. v Boršódsko-abovsko-zemplínskej župe v obci Komlóška vrch *Barlang-hedy*, v Komárňanskej župe v obci Lábatlan jaskyňa *Pisznice-barlang*, v obci Mlynky (maď. Pilisszentlékek) jaskyňa *Leány-barlang*, v obci Bajót jaskyňa *Jankovich-barlang*, vo Vesprémskej župe obec *Barnag* – podľa L. Kissa (1998) výsledok vývoja *brlogъ* → *barlang* → *Barnag* (Magyarország földrajzinév-tára..., 1980). Ďalší výskum osvetlí pôvod týchto názvov, či pomenovací proces išiel po línii 1. slovenské apelatívum so slovným základom *brloh/brlog* → slovenské proprium s týmto základom → prebratie a adaptácia slovenského propria do maďarčiny, alebo 2. slovenské apelatívum so slovným základom *brloh/brlog* → prebratie a adaptácia slovenského apelatíva do maďarčiny v podobe *barlang* → maďarské proprium s týmto základom.

3. Toponymá so slovným základom *pleš* sú príznačné pre celé územie Slovenska s výnimkou juhozápadných rovinnatých častí (okresy Dunajská Streda, Galanta, Komárno a Nové Zámky), okresu Skalica, severnej Oravy (okresy Námestovo a Tvrdošín) a severovýchodného Slovenska. Všeslovanské slovo *pleš* pochádza z praslovanského *\*plěšъ* ← *\*plěchъ* a to z indoeurópskeho ← *\*ploiks* vo význame „holý“ (Rejzek, 2001, s. 475; Holub, 1978, s. 377; Brückner, 1957, s. 418; Machek, 1971). Akademický SSJ slovo *pleš* nezaznamenáva; jeho odvodeninu, slovo *plešina*, vykladá ako „miesto, obyčajne na hlave, z ktorého vypadali vlasy, lysina“, prenesene „miesto bez porastu (napr. v lese, na lúke), lysina“ (SSJ, 3, 1963). V 3. zv. HSSJ (1994) sa slovo *pleš* vysvetľuje ako 1. miesto na hlave človeka, u ktorého vypadali vlasy, 2. svetlá alebo tmavá škvrna v srsti zvieratá, 3. miesto v teréne bez porastu. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *pleš* motivačným prvkom bol tretí význam slova v HSSJ, čiže „miesto v teréne bez porastu“, ako veľmi dôležitý prvok dobovej individualizácie terénnych objektov a orientácie v teréne. V práci *Zeměpisná jména Československa* (Lutterer – Majtán – Šrámek, 1982, s. 237) sa názov obce *Plešivec* v doline Slanej vysvetľuje ako „miesto bez porastu, lysina, holina“; názov je odvodený spodstatňujúcou príponou *-ec* od prídavného mena *plešivý* vo význame „plešatý, lysý, holý“.

V zemepisných názvoch na Slovensku sa vyskytuje slovný základ *pleš* veľmi často (163 názvov), zriedkavo aj slovný základ s nárečovou podobou slovného základu *pl'aš/plaš* (11 zemepisných názvov, z toho 8 na severnom Spiši a jednotlivý výskyt v okresoch Partizánske, Dolný Kubín a Snina) a s nárečovou podobou slovného základu *piliš/peleš* (4 názvy), dovedna 178 názvov. Tieto názvy s nárečovými podobami slovného základu sa štandardizovali. Skupinu mladších novodobých názvov z množiny 178 názvov zastupuje 10 názvov. Slovom *pleš* a jeho odvodeninami sa v slovenských toponymách pomenúvajú: obec (3-krát), časť obce, katastrálne územie (2-krát), samota (5-krát), vodný tok (3-krát), planina, dolina, vrch (33-krát), svah, chrbát (2-krát), les (40-krát), pole (21-krát), pasienok (6-krát), lúka (3-krát), vinica (2-krát) a trigonometrický bod (54-krát).

V slovenských toponymách sa slovo *pleš* vyskytuje bez prívlastku v podobe *Pleš* (11-krát), v množnom čísle *Pleše* (2-krát) a takisto v jednoslovných odvodeninách *Plešina* (15-krát), *Plešiny* (10-krát), *Plešel* (3-krát), *Plešovica* (9-krát), *Plešovice*, *Plešivec* (7-krát), *Plešivka*, *Plešivá* (5-krát), *Plešková*, *Plieška* (28-krát), *Pliešky* (25-krát), *Plieštek* (2-krát), *Pliešovo* (2-krát), *Pliešovce*. Zaznamenaný je jeden predponovo-príponový názov *Podplešie*. Okrem predložkových názvov *Na Hrubej Pleši*, *Nad Plieškami* (2-krát), *Nad Plešivcom*, *Pod Plešinami* (2-krát), *Pod Plešovicou*, *Pod Plieškou* (3-krát), *Pod Plieškami*, *Za Plieškou*, *Za Plešinami* sú zaznamenané syntagmatické názvy typu adjektívum + slovný základ *pleš*: *Hrubá pleš* (3-krát), *Husárkina pleš*, *Predná pleš*, *Zadná pleš*, *Strmé pliešky*, *Svrbická plešina*, *Veľký Plešivec* (3-krát), *Poliakova plieška*.

Zaznačené je aj viacslovné spojenie typu adjektívum obsahujúce slovný základ *pleš* + toponomické apelatívum: *Pliešovská dolina*, *Plešiansky potok*, *Plešivský potok*, *Plešivský Žiar*, *Plešivské stráne* a novodobé názvy *Plešivská planina*, *Pliešovský kostol* a *Plešivský kostol*. Zrejme podľa osobného mena sú utvorené názvy *Plešovci*, *Pleškovci* (2-krát), *Pleškova hola*, *Plešíkova Kýčera*, *Pliešove Rovne*.

Štandardizované podoby názvov konzervujú slovný základ *plaš/plaš* (11-krát) vyskytujúci sa v nárečovej podobe zemepisných názvov: *Pl'aša* (trigonometrický bod v katastrálnom území Ruské v okrese Snina), *Pl'ašná* (4-krát; vrch, les, trigonometrický bod v katastrálnom území Haligovce v okrese Stará Ľubovňa, vodný tok v katastrálnom území Lechnica v okre-

se Kežmarok), *Plašová* (pole v katastrálnom území Chynorany v okrese Partizánske), *Plašný vrch* (4-krát; vrch, lúka v katastrálnom území Jazerko v okrese Kežmarok, vrch a trigonometrický bod v katastrálnom území Veľká Franková v okrese Kežmarok) a málo priezračný názov *Oplaštíky* (les v katastrálnom území Zázrivá v okrese Dolný Kubín). Možno uvažovať o novej štandardizácii nárečových podôb názvov *Plaša*, *Plašná*, *Plašová*, *Plašný vrch* zohľadňujúcej spisovnú podobu slovného základu *pleš*.

Štandardizované podoby geografických názvov konzervujú v nárečovej podobe toponým sa vyskytujúci slovný základ *piliš/peleš* (4-krát) s možným vplyvom maďarčiny: *Piliš* (2-krát; pasienok, vrch v katastrálnom území Veľká Bara v okrese Trebišov), *Pilišské* (pole v katastrálnom území Veľký Cetín v okrese Nitra) a *Peleš* (les v katastrálnom území Poráč v okrese Spišská Nová Ves). Možno uvažovať o novej štandardizácii nárečových podôb názvov *Piliš*, *Pilišské*, *Peleš*, ktorá bude zohľadňovať spisovnú podobu slovného základu *pleš*.

V Maďarsku, najmä na jeho severnom území, je zaznamenaný častý výskyt názvov s komponentom *pilis/polos/pölös*, ktoré súvisia so slovenským základom slova *pleš*. Vyexcerpovali sme napr. v Boršódsko-abovsko-zemplínskej župe: v obci Cserépfalu vrch *Kis-piliske* i vrch *Nagy-piliske*, v obci Tardona kopec *Piliske*, v Novohradskej župe v obci Nagybatony kopec *Piliske*, v obci Piliny kopec *Piliske*, v obci Sóshartyán kopec *Piliske*, v obci Litke kopec *Piliske-tető*, v obci Nógrádsipek hon *Poloskás*, v Peštianskej župe obec *Piliš* južne od Budapešti, vrch *Piliš* 757 m severne od Budapešti a podľa neho i celý orografický celok *Pilišské vrchy* (maď. *Pilishegység*), ako aj viacero názvov obcí s týmto komponentom, napr. v Komáromskej župe názvy obcí *Piliscsév*, *Pilismarót*, *Pilissyentlélek*, v obci Kesztölc vrch *Pilis-nyereg*, v obci Pilismarót vodný tok *Pilismaróti patak*, v Zalianskej župe obec *Pölöske*, vo Vesprémskej župe obec *Bakonypölöske*, v Baranskej župe obec *Mecsekpölöske*, v Sabolčsko-satmárskej župe obec *Nyírpilis*, v Tolnianskej župe obec *Sárpilis* (Magyarország földrajzínév-tára..., 1980; Kiss, 1998). J. Stanislav (1999, s. 314) vývoj názvu vrchu *Pliske* pri obci Sóshartyán na území dnešného maďarského Novohradu vysvetľuje postupom *\*Plěška* → *Pliske*. Ďalší výskum osvetlí pôvod týchto názvov, či pomenovací proces išiel v postupnosti 1. slovenské apelatívum so slovným základom *pleš* → slovenské proprium s týmto základom → prebratie a adap-

tácia slovenského propria do maďarčiny, alebo 2. slovenské apelatívum so slovným základom *pleš* → prebratie a adaptácia slovenského apelatíva do maďarčiny → maďarské proprium s týmto základom.

4. Toponymá so slovným základom *prieloh* sú príznačné pre celé územie Slovenska s výnimkou Záhoria, okresu Komárno, severnej Oravy, severného Spiša a okresov Sobrance a Snina. Všeslovanské slovo *prieloh* má pôvod v praslovanskom základe \**leg-* a to z indoeurópskeho slova \**legh-* (pozri aj nemecké *liegen*) vo význame 1. ležať, 2. ľahnúť, 3. základ *loha* (v slovách *priloha*, *obloha*, *nálož* a i.) rozšírenom o predponu *prie-* praslovanského pôvodu, ktorá etymologicky súvisí s gréckym *pro(s)-* a s latinským *per-* vo význame „pred“ (Rejzek, 2001, s. 340 a 511; Holub, 1978, s. 287 a 401). Akademický SSJ (3. zv., 1963) spája slovo *prieloh* s významom „neobrobená, nezoraná zem“. Vo 4. zv. HSSJ (1995) sa slovo *prieloh* vysvetľuje ako 1. neobrobená zem, úhor, 2. novoobrábaná zem, rovina. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *prieloh* motivačným prvkom boli striedavo oba pôvodné významy slova ako dôležité prvky dobovej orientácie v teréne súvisiace s kultivovaním a exploataciou územia.

V zemepisných názvoch sa slovný základ *prieloh* vyskytuje na Slovensku veľmi často (162 názvov); v tom 2-krát nárečová podoba slovného základu *parlag*. Množina mladších novodobých názvov je z toho predstavená skupinou 12 názvov. Územná distribúcia geografických objektov s týmto názvom je relatívne rovnomerná. Slovom *prieloh* a jeho odvođeninami sa v slovenských toponymách pomenúvajú: samota (3-krát), hospodársky dvor, dolina, vrch (10-krát), chrbát (2-krát), les (30-krát), pole (51-krát), lúka (8-krát), pasienok (16-krát), sad (2-krát), vinica (5-krát a trigonometrický bod (33-krát).

V slovenských toponymách sa slovný základ *prieloh* vyskytuje bez prívlastku v podobe *Prieloh* (13-krát), v podobe *Parlag* (1-krát, trigonometrický bod v katastrálnom území Brezina v okrese Trebišov – tento názov s preukazným vplyvom maďarčiny) a v množnom čísle *Prielohey* (59-krát) a v podobe *Parlagy* (1-krát). V jednoslovných odvođeninách sa slovný základ *prieloh* v slovenských toponymách vyskytuje v podobách *Prieložky* (8-krát), *Prieložtek* (2-krát), *Prieložnica* (3-krát), *Prieložiská*. Častý je jeho výskyt v predložkových názvoch *Do prieložne*, *Nad prielohom*, *Pod prielohom* (2-krát) a v množnom čísle *Na prielohoch*, *Na Veľkých prielohoch*, *Na prie-*

ložku, *Na prieložkách, Nad prielohmi, Nad Veľkými prielohmi* (2-krát), *Pod prielohmi* (3-krát), *Za prielohmi* a takisto v syntagmatických názvoch typu adjektívum + *prieloh*: *Čierny prieloh, Kozlovský prieloh* (2-krát), *Malý prieloh* (2-krát), *Okrúhly prieloh, Remeniarsky prieloh* (2-krát), *Starý prieloh, Šípový prieloh, Široký prieloh* (4-krát), *Úzky prieloh, Veľký prieloh* (5-krát), *Západný prieloh* a v množnom čísle *Badzgove prielohy* (2-krát), *Dolné prielohy, Horné prielohy, Kabarcove prielohy, Kamenné prielohy* (2-krát), *Karasovie prielohy, Komárovské prielohy* (2-krát), *Kováčove prielohy* (2-krát), *Spodné prielohy, Široké prielohy* (6-krát), *Tamborove prielohy, Veľké prielohy* (3-krát), *Viničné prielohy* (3-krát), *Vojvodské prielohy, Vrchné prielohy, Žakovské prielohy*. Typologicky osobitne stojí toponymum *Prielohy od bančianskeho*. Zaznačené je aj viacslovné spojenie typu adjektívum obsahujúce slovný základ *prieloh* + toponymické adjektívum: *Prieložská dolina, Prieložský vrch*.

Možno uvažovať o novej štandardizácii nárečovej podoby názvov *Parlag* a *Parlagy* do podoby *Prieloh* a *Prielohy*.

Na území severného Maďarska je bežný výskyt názvov s komponentom *parlag/pallag*, ktoré súvisia so slovenským základom slova *prieloh/prélog*. Zaznamenali sme napr. v Boršódsko-abovsko-zemplínskej župe v obci Taktaharkány hon *Kis-parlag*, v obci Szalonna hon *Nagy-parlag*, v obci Martonyi kopec *Nagy-parlag-hegy*, v obci Regéc hon *Parlag-kőszál*, v obci Ózd kopec *Parlag-tető*, v obci Pusztaradvány hon *Köves-parlag*, v obci Monaj hon *Parlag*, v obci Szentistván hon *Pallag*, v obci Igrici hon *Pallagra járó*, v obci Baktakék hon *Pallag-szőlő*, v Novohradskej župe v obci Nésza hon *Parlag-dűlő*, v obci Nógrádsipek hon *Nagy-parlag*, v obci Nagybátony vrch *Nagy-Pallag-tető*, v Komáromskej župe v obci Bana hon *Öreg-parlag*, v Peštianskej župe obec *Kóspallag*, pri Debrecíne osada *Pallag* (Magyarország földrajzinév-tára..., 1980). J. Stanislav (1999, s. 312 a 365) vyexcerpoval z územia dnešného maďarského Novohradu názvy, ktorých pôvod vysvetľuje vývojom z apelatíva *prieloh* →: samota *Parlag* na hornom prítoku Čierneho potoka (*Fekete patak*) a samota *Pallag/Parlag* na východ od obce Nógrádsipek (v tejto obci porovnaj aj dnešný hon so štandardizovaným názvom *Nagy-parlag*). Ďalší výskum osvetlí pôvod týchto názvov, či pomenovací proces išiel po línii 1. slovenské apelatívum so slovným základom *prieloh/prélog* → slovenské proprium s týmto

základom → prebratie a adaptácia slovenského propria do maďarčiny, alebo 2. slovenské apelatívum so slovným základom *prieloh/pržlog* → prebratie a adaptácia slovenského apelatíva do maďarčiny v podobe *parlag/pallag* → maďarské proprium s týmto základom.

5. Toponymá so slovným základom *sihla* sú príznačné pre stredné Slovensko v priestore ohraničenom okresmi Čadca, Žilina, Ružomberok, Banská Bystrica, Detva a Lučenec po líniu ohraničenú okresmi Stará Ľubovňa, Kežmarok, Spišská Nová Ves a Revúca. Slovo *sihla* súvisí s praslovanským základom *suh-*, ktorý je aj v slove *osuhel'* a to z praslovanského ← \**sug-* ← \**soug-*, ktoré pochádza z indoeurópskeho základu ← \**seu-* ← \**su-* vo význame „vlhko, moko; pršať“ (Ondruš, 2004, s. 139 a 160). Akademický SSJ (4. zv., 1964) vykladá slovo *sihla* v dvoch významoch: 1. mladý, slabo vyvinutý ihličnatý porast na lúke; 2. lúka s mladým ihličnatým porastom; so slovom *sihla* súvisia slová *sihel'* „mladý ihličnatý strom, sihliak“, *sihliak*, *sihlačie* „mladý ihličnatý porast“, *sihlina* 1. mladý ihličnatý porast; 2. vlhký pozemok a *siholit'* „pršať, mrholiť“. V 5. zv. HSSJ (2000) sa slovo *sihla* vysvetľuje ako „vlhké miesto v teréne“. A. Habovštiak (1973, s. 175) zachytáva živé apelatívum *sihla* v oravskom nárečí vo význame „pole na vlhkom mieste“. A. Kavuljak (1955, s. 226) uvádza slovo *sihel'* vo význame „mladý smrekový alebo jedľový strom“ a slovo *sihlina* vo význame „mladá smreková hora“. V. Machek (Etymologický slovník..., 1971, s. 542) má pri slove *sihlina* význam „mokrisko na poli, vlhká lesná lúka“ a pri slovách *sihlý*, *sihlovitý* význam „vlhký“. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *sihla* motivačným prvkom bol význam slova „vlhké miesto v teréne“ ako dôležitý prvok dobovej individualizácie terénnych objektov a orientácie v teréne; tento význam slova je pôvodný. Význam slova spojený s ihličnatým porastom je novší, sekundárny.

V zemepisných názvoch na Slovensku sa vyskytuje slovný základ *sihla* často (67 názvov). Množinu mladších novodobých názvov z toho predstavujú 4 názvy. Slovom *sihla* a jeho odvodeninami sa v slovenských toponymách pomenúvajú: obec (2-krát), časť obce, katastrálne územie (2-krát), miestna časť (2-krát), osada (3-krát), samota (4-krát), rekreačná oblasť, horáreň, vodný tok (3-krát), dolina (2-krát), vrch (4-krát), les (14-krát), pole (13-krát), pasienok (3-krát), lúka (4-krát) a trigonometrický bod (8-krát).



V slovenských toponymách sa slovo *sihla* vyskytuje bez prívlastku v podobe *Sihla* (25-krát), v množnom čísle *Sihly* (8-krát) a v jednoslovných odvodeninách *Sihlička*, *Sihliny* (2-krát), *Sihelné* (2-krát), *Sihelčik*, *Sihelník* (2-krát), *Sihelky*, *Sihlovci*, *Siholka* a vzdialenejšie *Sihoň*, pole v katastrálnom území Horné Topoľníky v okrese Dunajská Streda, a *Suhliar*, pole v katastrálnom území Šaľa (posledné dva názvy s neistým súvisom so slovným základom *sihla*). V obci Harvelka v okrese Čadca je zaniknutá samota s názvom *Sihlovcovci* a podobne v obci Raková v okrese Čadca je zaniknutá (splynutá) samota s názvom *Vyšný Sihelník*. V kategórii predponovo-príponových názvov sme zaznamenali *Zásihlie* (4-krát) a *Zásihlianka*. Okrem predložkových názvov *Na Sihlách*, *Nad Sihlou*, *Pri Sihelníku*, *U Sihelníka*, *V Sihle*, *Za Sihlou* (3-krát) sme zaznamenali syntagmatické názvy typu adjektívum + slovný základ *sihla*: *Malá Sihla*, *Malá Sihlová*, *Veľká Sihlová*, *Romanove Sihly*.

Zaznačené je aj viacсловné spojenie typu adjektívum obsahujúce slovný základ *sihla* + toponymické apelatívum: *Sihelniansky hrádok* (2-krát), *Sihelniansky potok* a názov *Sihlianska Žabica*.

V štandardizovaných podobách názvov je pozoruhodná súbežná existencia podôb názvov s hláskou *l* aj *l'*: *Sihla* a jej deriváty, *Sihelník* a *Pri Sihelníku* oproti *U Sihelníka* (mestská časť v meste Čadca) a *Vyšný Sihelník* (neštandardizovaný názov zaniknutej samoty v obci Raková v okrese Čadca). Možno uvažovať o novej štandardizácii podoby názvu *U Sihelníka* do podoby *Pri Sihelníku*. Ďalší výskum preukáže stupeň vzťahu názvov *Sihoň* a *Suhliar* so slovným základom *sihla*.

M. Majtán a K. Rymut v práci *Hydronymia dorzecza Orawy* (1985) vy-excerpovali z hornej Oravy viac mikrotoponým so slovným základom *sihla*, ktoré úroveň podrobností Základnej mapy Slovenskej republiky 1 : 10 000 nezachytáva, napr. *Sihel'ský potôčik*, ľavostranný prítok Dlhej vody, aj terénny názov *Sihla* v obci Oravská Polhora, *Sihlový potok* (pravostranný prítok Oravice vo Vitanovej), podobne aj tu terénny názov *Sihla*.

6. Geografický názov jazykovými prostriedkami jednoznačne, stručne a jasne určuje, identifikuje a individualizuje geografický objekt a tým umožňuje a zľahčuje orientáciu na mape, orientáciu v teréne a z komplexnejšieho pohľadu zľahčuje aj spoločenskú komunikáciu. Úloha geografických názvov je dôležitá aj z kultúrneho hľadiska, lebo predstavuje neoceniteľný zdroj informácií pre viaceré vedné odbory.



## LITERATÚRA

BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna 1957.

Geografické názvy okresu... A1, A – A5, A7 – A14, A16, A19 – A35, A37 – A43. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1983 – 1994.

HABOVŠTIAK, Anton: Nárečová slovná zásoba a chotárne názvy. In: IV. slovenská onomastická konferencia 1971. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 173 – 177.

Historický slovník slovenského jazyka. I – VI. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2005.

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978. 527 s.

HORŇANSKÝ, Imrich: Druhý významný projekt štandardizácie geografického názvoslovia realizovaný. In: Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 2, s. 78 – 83.

HORŇANSKÝ, Imrich: Slová *brod*, *brázda*, *brána*, *vráta* a *mohyla* v slovenských geografických názvoch. In: Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 4, s. 218 – 231.

KAVULJAK, Andrej: Historický miestopis Oravy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1955. 308 s.

KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára A – K. 4. rozšírené vydanie. Budapešť: Akadémiai kiadó 1998.

LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.

Magyarország földrajzinév-tára II. Nógrád megye Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Komárom megye. Budapest: Kartográfiai vállalat 1980.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Československá akademie věd 1971. 865 s.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

MAJTÁN, Milan – RYMUT, Kazimierz: Hydronymia dorzecza Orawy. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk 1985. 141 s.

Názvy trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky A45. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2001. 438 s.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. III. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2004. 232 s.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice: Leda 2001. 752 s.

Slovník slovenského jazyka. I – VI. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. I. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry 1999. 485 s.

# ZO STUDNICE RODNEJ REČI

---

## *Ďalšie omelinky z reči starých Nedanovčanov*

IVAN MASÁR

Na sklonku lanského roka vyšla knižka s rovnakým názvom, ako je názov tejto rubriky. Pravdaže, nejde o nelegitímny prenos názvu rubriky na názov knižky ani o inakosť jej obsahu v porovnaní s rubrikou. Publikácia je totiž výber príspevkov uverejnených v časopise Kultúra slova usporiadaný podľa konkrétnych tematických okruhov pomenovaných vyberane štylizovanými názvami, ako *Vláda prírody; Ajhľa, človek; Hrmelo, pršalo, perúni bili; Hrajmeže sa hrajme; Jedli, pili, hodovali...* Poeticky ladené názvy sú zdanlivo únikom od reality, no pod ich strechou sa ukrýva reálne včlenenie človeka do prírodných ročných cyklov, jeho práca, radosti, skrátka život v jeho komplexnosti.

Knižka je svojím spôsobom chválou slovenčiny, presnejšie jej nárečí, čiže ľudového jazyka. Kto do nej nazrie, bez zaváhania potvrdí, že „Dedinský ľud je tvorcom ľudovej slovesnosti, vie používať jemné, obrazné, ale aj expresívnejšie vyjadrovacie prostriedky“ (I. Ripka), že nárečia sú „koreňmi, na ktorých vyrástol spisovný jazyk“ (A. Habovštiak) a že ešte „studnica nevyšla a má dostatok síl..., aby opäť čistá vytryskla a ponúkla naplno svoju neopakovateľnú chuť a priezračnosť“ (K. Balleková – M. Smatana).

Na otázku, či je potrebné aj teraz pripomínať samozrejmosť o národnom jazyku, je dostačujúcou odpoveďou to, že nie pre všetkých vzdelaných a vplyvných Slovákov predstavuje rodná reč opísanú hodnotu, nie všetci uznávajú jej kvality a vedia ich zúročiť. Ľudia z okruhu zábavného priemyslu preferujú iné jazyky – na prvé miesto kladú angličtinu, lebo má všetko, kým slovenčina je „chudobná“ – a ani sa nepokúšajú nájsť pre svoje postoje a názory nejaké argumenty. V prvom ročníku hlučne propagovanej televíznej relácie *Slovensko hľadá Superstar* zazneli výroky o nespevnosti (tak!) slovenčiny (P. Habera). Slovenská „celebrita“ Misha, ktorá radšej spieva

a píše po anglicky, a ak sa rozhodne spievať aj po slovensky, odôvodňuje to takto: „Pesnička pôvodne nemala mať slovenský text, ale s ním je to také tupé, až je to pekné“ (Markíza, 38, 2004, s. 14). V obidvoch prípadoch ide o subjektívny názor bez vecných argumentov, preto aj tu platí: Kto nemá argumenty, nemôže mať ani názor.

Diametrálne odchodný postoj k rodnej reči – na jednej strane dialektológovia, na druhej speváci – stal sa autorovi článku pohnútkou opäť sa vrátiť k žriedlu vlastnej jazykovej výbavy. Tým žriedlom je nárečie obce Nedanovce. Už sa konštatovalo, že základné črty tohto nárečia opísal V. Uhlár a že ho pokladá za krásne (Masár, s. 153).

Pozitívnu charakteristiku nárečia obce na rozhraní stredoslovenských a západoslovenských nárečí a vlastne slovenčiny vôbec potvrdzuje aj jazykový materiál zhromaždený v tomto článku.

V. Uhlár uvádza ako významnú črtu nárečia minulý čas sloviess (*mau, bou, trpeu*), ktorým sa nárečie odlišuje od spisovného jazyka. K Uhlárovej charakteristike možno pripojiť aj ďalšie slovesné tvary odchodné od spisovných. Pri vzore *rozumieť* a *trieť* je neurčitok bez dvojhlásky v infinitívnom kmeni (porov. *tieť, bďeť, čerňeť*, resp. *zazreť, začreť, zapreť*). Rovnako je to pri vzore *vidieť* (*vidieť, boľeť, horeť*). Tvary prítomného času sloviess vzoru *brať* nemajú v prítomnom kmeni dvojhlásku *-ie-* (*berem, melem, bereš, meleš...*). V infinitívnom kmeni majú slovesá vzoru *pracovať* zakončenie *-uvať* (*pracuvať, vandruvať, verbuvať*). Od spisovného jazyka sa odlišujú modálne slovesá *chcieť* (v nárečí *sťeť: sťem, sťeš, sťe, sťeme, sťeťe, sťú*), *musieť* (v nárečí *moseť: mosím, mosíš... mosia*).

Vzhľadom na zacielenie článku poznámky o slovesách načim pokladáť len za doplnujúce a marginálne. Jeho cieľom je totiž vyzdvihnúť neškolených používateľov slovenčiny, ktorí na rozdiel od niektorých školených vedciap použiť rodnú reč na uspokojenie všetkých potrieb každodenného života, t. j. vyzdvihnúť ich schopnosť pomenovať pracovné nástroje a ich súčasti (a), osoby a ich vlastnosti (b), schopnosť vysloviť pocity, hovoriť obrazne, sprevádzať udalosti a fakty ľudovou múdrosťou (c), zaznamenať potenciálne pozoruhodné lexémy (d).

a) V dedinskom roľníckom prostredí boli potrebné rozličné jednoduché nástroje používané pri práci na poli, okolo domu a domácnosti. Výberovo pripomíname iba niektoré.

Na kosenie obilia, ďateliny atď. sa používala *kosa*. Kosa je vlastne dlhý zahnutý nôž. Pri tejto lexéme však ide aj o pomenovanie celku jeho časťou (pomenovací princíp *pars pro toto*), pretože kosou sa rozumie aj dlhá drevená rúčka spolu s nožom osadeným na nej. Rúčka sa volá *kosisko*, na ňom je *kukučka* (obrazné pomenovanie rukováti na držanie kosa pravou rukou). Drôtený alebo plátenný úplet osádzaný kolmo na dolnom konci kosiska najmä pri kosení obilia sa volá *kakarec*. Zabezpečuje rovnomerné ukladanie koseného obilia do riadkov. Kovová súčiastka, ktorou sa kosa na kosisko upevňuje, nazýva sa *ohňiuko* a kosa sa pomocou neho fixuje na kosisko dreveným alebo kovovým cvíkom, ktorý sa volá *kajlík*. Súčasťou výbavy kosca bol *křžík* – nádobka s vodou, do ktorej sa vkladala *oslička*. Křžík sa upevňoval za opasok a nosil sa vzadu. Zhotovoval sa domácky z roha, neskôr z plechu (priemyselný výrobok). V žatve sa na pole nosila *bapka* – náradie na *nakutie/naklepanie* kosa. Skladalo sa z *nákouki* vsadenej do klátika alebo dreveného stĺpika, ktorý sa zatíkal do zeme. Kladivo, ktorým sa kosa *kula/ klepala*, malo názov *klepáč*.

Drevo sa píliło na sprave nazývanej *krosienka*; *penka*, *nátoň* a *klát* sú drevené podložky na štiepanie dreva na kúrenie, *penka* slúžila aj na opracovanie dreva, napr. na kresanie. Píla, ktorou píliła jedna osoba, bola *rámová píla*, dve osoby spolu píliło pílou s názvom *bachračka* (mala oblúkový *list* – *bachor* – a bola oveľa väčšia). Nástroj na rúbanie dreva sa volá *sekera*, špeciálna sekera s veľkou rubnou plochou *tesla*, *teslica*; používali ju najmä tesári, kolári podobný nástroj volali *kresačka*. Drevená rúčka sekery má názov *porisko*, *toporisko* a osádzala sa do *ucha* sekery; horná časť sekery spolu s uchom je *obuch*. Podobne ako pri kose aj tu sa uplatňuje princíp *pars pro toto* – sekera je drevená rúčka spolu s kovovou súčiastkou.

Menšie množstvo krmiva sa znášalo z poľa zviazané do plátennej plachty – bola to (*ďateľinová*) *plachta*. Na rohoch mala *štiri strapi*, ktorými sa krmivo zviazalo do batoha a ktorými sa vpredu pridržalo rukami; *batoh bou/ sa noseu na chrbáte*. V súvislosti s plachtou hodno zaznamenať frazeologizmus *odiat' sa hluchou plachtou*, t. j. nechotne počúvať alebo nepočúvať vôbec.

Ďalšími nevyhnutnými nástrojmi boli napr. *villi*, *hrable*, *váhi*. Obilie sa vážilo na váhe s názvom *decimálka*, menšie množstvo ovocia, fazule ap. na *minciery* alebo na *miskových váhach*. Závažie sa volalo *kvicht*. Keď sa pri

vážení podarilo naložiť na váhu požadované množstvo hneď na prvý raz, vážiaceho odmenili prísľubom: *budež richtárom*.

Narezané krmivo z d'ateliny, slamy atď. sa volalo *sečka*, zriedkavo aj *šečka* a nosilo sa *s pajti do maštale* v nádobe s názvom (*sečková*) *krošňa*. Z nej sa krmivo naberalo do menších nádob – volali sa *krošňa*, *malá krošňa*, *grabica*, *krošnička*, *grabička* a *opálka*. Krmivo sa rezalo na stroji poháňanom ručne alebo strojom ťahaným konským záprahom (stroj sa volal *gepel*). Rezací stroj sa volal *sečkovica* alebo *sečková mašina*.

b) Značný počet lexém predstavujú v zhromaždenom materiáli názvy osôb. Nachodia sa medzi nimi štylisticky bezpríznačkové aj príznakové názvy.

Bezpríznačkové sú predovšetkým názvy rodinných príslušníkov. Povedané inak – bezpríznačkové sú najmä jednotlivé položky príbuzenskej terminológie. Tá je v súčasnosti oproti pôvodnému stavu zredukovaná, navyše niektoré príbuzenské názvy presahujú do oblasti nepríbuzenských vzťahov. Každá žena je alebo môže byť *teta*, každý muž *ujo*. V skúmanom nárečí sa presne odlišovalo pokrvné a nepokrvné príbuzenstvo a jednotlivé názvy sa v praxi bežne používali. V tejto súvislosti sa autorovi vynára ponaučenie rodičov: *V Žabokrekoh máš tetu* (teta je otcova sestra), *v Bieliciah máž učinú* (*učiná* je manželka matkinho brata). Otcov brat je *stríc*, strýcova manželka *striná*, tetin manžel je *svák*. Bežné boli aj ďalšie zabúdané alebo celkom zabudnuté pomenovania *d'ever* (manželov brat) a *zolvica* (manželova sestra), namiesto ktorých sa v súčasnosti používa iba názov *švavor*; *švagrína*. Bezpríznačkovú vrstvu dopĺňajú názvy remeselníkov, ako *kováč*, *stolar*; *tesár*; *murár*; *krajčír*; *kolár*. Remeselník zhotovujúci aj opravujúci *obuj* bol *šuster* (príznačkový názov), zriedkavejšie *obuuňtk* (bezpríznačkový názov).

Príznačkovú vrstvu tvorí skupina významovo blízkych názvov expresívnej povahy. Bezpríznačkové názvy zaraďujú nositeľ a názvu do skupiny osôb vykonávajúcich napr. remeselnú činnosť alebo do rodinných vzťahov, príznakové pomenúvajú negatívne vlastnosti pomenúvaného. V konkrétnych prehovoroch sa k niektorým pripájali dodatky často frazeologickej povahy. Uvedieme aspoň niektoré: tvrdohlavý neústupčivý človek je *hlaváň/hlavaj*, zdôraznene *hlaváň/hlavaj hlavatý* (*muožez doňho aj and'elskou trúbou hučať/trúbiť; ňedá si povedať*); *ňepodarok/poškrabok/ňedorobok* (najmladšie a spravidla chudorľavé dieťa z viacerých detí); *babrák* (nešikovný človek,

kerému niž do rúk nepristaňe; ten, čo má obidve ruki lavé); kto nehovori pravdu, je cigáň, zdôraznene aj cigáň cigánski (ten aňi prauďou ňedíchně; prauďu povie, len kec sa pomíli); pomenovanie megero alebo ňegŕiau sa vzťahovalo na robustného, neokrôchaného človeka, šišaj, lapaj na človeka nezodpovedného a nespoľahlivého, tárallo, drístalo na človeka, čo zbytočne veľa, resp. aj neslušne hovorí (drísta), gelo na človeka, ktorý býva zachmúrený a pozerá zlostne (na človeka, čo mau/má škaradí pozor). Z vlastného mena (hypokoristika) Kubo apelativizáciou vzniklo všeobecné meno (nádávka) kubo s významom „nasprostastý človek“. Apelativizovalo sa aj vlastné meno Matej, no apelatívum maťej sa nepoužívalo na pomenovanie osoby, lež na pomenovanie húsaťa vyliahnutého z vajca zneseného koncom februára (po Matejovi). Húsatko zaostávalo v raste. Rad príznakových názvov možno doplniť slovami škrata (škaredý človek), chronta, chrontoš (takisto škaredý alebo nečistý človek – tu ide o slovo chronta s významom „chrasta“ v prenesenom význame), zleza, zgerba (pomenovanie naničhodníka), hastrmáň (nielen mokrý či zmoknutý, ale aj spustnutý človek), mamlas (človek, od ktorého sa nečakalo nič dobré), šmatloš, šmatlák, čaptoš (krivajúci človek, ten, čo ťahá/vláči/šúcha jennu nohu za sebou), križliak (škul'avý človek, ten, čo hladí križom/bokom/šrégom) atď. Sú to napospol nadávky.

c) V článku, v ktorom je z bohato prestretého stola slovenskej frazeológie, prirovnaní ap. zhrnuté iba priehrštie odrobiniek z reči niekdajších Nedanovčanov, sa konštatuje, že ich reč je „doslova vyšperkovaná frazeológiou“ (Masár, c. d., s. 155). Zo zhromaždených dokladov/podkladov možno ponúknuť aspoň jedno ďalšie priehrštie.

Želania a očakávania konkrétnej osoby, ktoré sa zväčša nesplnili, sprevádzal frazeologizmus *Sviňi sa o kukurici sňíva*. Po nečakanom vyslovení nepríjemnej pravdy neraz vznikol hnev medzi tým, kto pravdu povedal, a tým, o kom sa povedala. Taká situácia sa komentovala frazeologizmom *Za prauďu aj z voza zhodŕia*. Dlhodobé pretrvávajúce ťažkosti a trápenia a paradoxne aj bezstarostnosti a úspechov sa sprevádzalo frazeologizmom *Neňi takej pesňički, čo bi jej konca ňebolo*. Ako vidieť, týmto frazeologizmom sa dá vysloviť súcit a účasť na trápení, ale aj závisť. Keď vo februári alebo v marci po oteplení znova začalo mrznúť (*keď ešte/zazudreli mrzi*), hovorilo sa, že *Ešte vlk (celkom) zimu ňezožrau*. Situáciu, keď chamtivec urobil chybný krok a nedosiahol, čo si zaumienil, sprevádzalo škodoradosné *Palla*

*mu pečenka do popola.* O jednotlivcovi, čo si počínal nerozumne a zmätene, sa konštatovalo, že je *prašteni/udreti múčnim vrecom*. Ak sa dakto pred jedlom zabudol prežehnať, napomenutie za priestupok odmietol takto: *Mollíš sa, nemollíš sa, s práznej misi ňenajješ sa.* Zaznamenali sme aj repliku na otázku *Čoz mau na obet?* Odpoveď (*Makové*) *obzerance* znamenala, že oslovený neobedoval a namiesto obeda sa iba obzeral. O prosebníkovi, čo neodbytné a vytrvalo prosil, sa konštatovalo, že *bi viproseu/vidrankau/dostau/vimolleu aj od jalovej kravi fela.* Vystatovačného človeka spolubesedníci uzemňovali takouto povedačkou: *Taktí, akí si ti, bou už len jeden – v Lelovci aj ten chodeu zo zvonci* (resp. *chodeu, ale už umreu*). O povrchnom robotníkovi sa konštatovalo, že *Ždi robi leň tak hala bala, kađe je tá voda malá* (druhá časť frazeologizmu sa týka neodôvodneného zľahčovania roboty). Frazeologizmus *Ňeni takého domu, čo bi v ňom ňebolo trocha dimu* bolo počuť vtedy, keď sa rozchýrilo, že v usporiadanej rodine dačo zaškripalo. Slovo *dym* ako významotvorný prvok sa vyskytuje vo frazeologizme *urobit dačo pod jenním dimom* (napr. ženit' naraz dvoch synov, pripraviť svadbu pre syna aj dcéru v tom istom čase ap.).

Nedanovčania kedysi osviežovali svoju reč prirovnaniami osnovanými najmä na skúsenosti z bezprostredného styku s prírodou a prácou na poli. Nachodia sa medzi nimi najmä názorné a intenzitné prirovnania. Keď oblie nenarástlo do očakávanej výšky, dalo sa počuť sklamanie: *Jačmeň/raž/žito som mau žabám po klbi, je to mrcha rok.* K slovesu *dristať* sa pridával naturalistický dodavok *ako krava kec sa nažere burgiňového lištu.* Ak dačoho bolo málo, bolo toho iba toľko, *čo bi sa špini pod nohd vojšlo.* Ak sa niekde nachodilo veľa nečistoty, prachu ap., *bolo jej/ho o prst.* Dieťa slabšej konštrukcie bolo *slabé ako chrust.* Prirovnanie sa vzťahovalo aj na hydinu a domáce zvieratá. O veciach, čo sa už-už mali rozpadnúť, hovorili, že sú *ako makovi kvet/s kvetu makového.* O dobrom spevákovi šiel chýr, že *spieva jak slávik.* Paradoxne sa to hovorilo aj o zlom spevákovi, pravda s vulgárnym dodatkom *čo na kravi skáče.* Dodatkom sa nijako nezjemnilo drsné prirovnanie *ruči jak bujak/vol/krava.* Intenzitné prirovnania sa vyskytovali vo vyhrážkach: *Takú ti strelím* (rozumej facku), *že ti s'ena dá druhú.* – *Tak ťa capňem/čapňem/ovalím, že ťa hňet krú zaleje.* Nadmerné potenie pri namáhavej práci sprevádzalo prirovnanie *potiť sa ako somár v kufri.*



V prehovoroach starých Nedanovčanov sa sem-tam nečakane zjavili rečové segmenty nápadne pripomínajúce výrazivo Kalinčiakovej Reštavrácie. *Amice, bene rogo<sup>1</sup>, aj té oblaki nad rolou sa moje zaznievalo z úst najväznejších roľníkov v sporoch o piad' pôdy (porov. u Kalinčiaka napr. Sero post festa cantare<sup>2</sup>, kto zodral opätky, nech chodí na sáre).*

Jazyková nemecko-slovensko-maďarská zlátanina *Apcuk, stari richtár, éljenigaz Ištván* je alúziou na kortešačky, ako ich poznáme z Reštavrácie. Platí to aj o veršovačke *Smrečáni sa z okna d'íva, stari Šporzoň dom pokriva. Zlomila sa spoňnia lata, stari Šporzoň šub do blata*. Podobné kortešačkové texty sa pripomínali pred voľbami v tridsiatych a štyridsiatych rokoch dvadsiateho storočia ako spomienka pamätníkov na voľby v bývalej monarchii. Autor ich neraz počul od rodičov, najmä od mamy.

Pokiaľ ide o povedačky, hádanky, prekáračky, na svoje si prišli aj nedanovské deti, medzi nimi aj autor tohto článku. Hneď po naučení modlitbičky o anjelíčkovi strážničkoví nasledovalo učenie riekanky *Pas sa, bura, pas sa, navarím ti massa. Ak sa pázd' ňebudeš, masso jezď ňebudeš*. Je to pochopiteľné, pretože husi páslo hádam každé nedanovské dieťa. Pri pasení sa na strniskách alebo v tráve podchvíľou našla nejaká chrobač a to bola výzva predniesť napr. riekanku *Magdolenka, daj mi masti, ňech sa mi zahojja všetki kosti*. Alebo *Pánbožkova kravička, kde je tvoja mamička? Za horami, za dolami. Čo tam robí? Mlieko/kašu varí*. Chrobáčik sa po tejto riekanke *vihodeu do zduchu/do luftu* a sprevádzal pokrikom *Šub aj ti do ňebíčka*. V pamäti zostali aj ďalšie riekanky, hádanky, povedačky: *Gdo posleňni chodiava, šetki blchi pozbiera*. „Odvážnejší“ chlapci slovo *blchy* nahrádzali neslušnými slovami. Neslušné boli aj niektoré dialogické hry: *Povedz ossem*. Po vyslovení číslovky nasledovalo neprístojné *Vopchaj mi nos sem* (netreba spresniť kde). – *Povec pekne Baštín*. Po „peknom povedaní“ nasledovalo drsné *Do hubi' ti naš...* K povedačke *Na Krnči pes mrnči* sa deti rady vracali pre zvukové kvality rýmu *Krnči – mrnči* (Baštín aj Krnča sú obce neďaleko Nedanoviec).

d) Za potenciálne zaujímavé alebo osobité pokladáme v zhromaždenom materiáli významovo blízke slovesá *zdobiť sa, schosňuvať*. Používali sa pri

---

<sup>1</sup> Priateľu, prosím pekne.

<sup>2</sup> Neskoro je spievať po sviatku.



odkladaní opotrebovaných vecí, ktoré by sa ešte mohli dakedy zísť. V prvom slovese je vydeliteľný odvodzovací základ *doba*, v druhom *choseň*. Z ďalších slovesných lexém sú to slovesá *zgieňať sa* (motáť sa, túlať sa), *gialit'* (zazeráť), *čiglat'* (štekliť; *čigľavi* = šteklivý), *zagebrit'* sa (zababrať sa – najmä o deťoch pri jedení), *mechrit'* sa (nepokojne sedieť, hniezdiť sa), *omrgáňať'* (pri jedení prehadzovať jedlo v ústach zboka nabok, omáľať), *zgebnúť'* – hrubý výraz namiesto neutrálneho *zomrieť'* používaný pri zaverovaní (*ňeh zgebňem, ak to ňeňi prauđa*), pri preklínaní (*zgebňi, smrad naňižhonní!*). Z neslovesných lexém zaraďujeme sem substantíva *kovert* (listová obálka), *koperduli* (dosky na viazanej knihe), *kvitancia* (potvrdenie), *kavent* (ručiteľ; *kavíruvat'* „ručiť“), *velocip* (bicykel – v nárečí *bicigel, bicigľuvat' sa, biciglista*), *mutok, zmok* (nadávka nevyvinutému človeku, ale aj hydina).

Zovšeobecňujúci záver. Na začiatku sa náznakovo spomenulo, že v istých kruhoch sa dáva prednosť cudzím jazykom, lebo slovenčina je vraj chudobná. Texty publikované v tejto rubrike svedčia o opaku – o bohatstve nášho národného jazyka, ktorý je aj spevný, t. j. lahodne znejúci. Keby to tak nebolo, nemali by sme toľko ľudových piesní, koľko máme, takú poéziu, akú v minulosti písali veľikáni slovenskej literatúry a akú v súčasnosti píše Buzássy, Rúfus, Turčány, Veigl a mnohí iní. Ich dielo samo osebe dokazuje kvalitu jazyka, v ktorom tvoria, a nepriamo je aj chválou naň. Pozoruhodné je, že často pociťujú potrebu vysloviť túto chválu explicitne. Turčány napríklad takto:

Ako sa miazga vlieva do dreva  
a mliečna šťava do žitného kláska,  
tak matkin spev, tak každá jeho hláska  
na mužnú reč i v tebe dozrieva.

A z tvojich úst sa voľne rozspieva,  
veď nad rečou viac korbáč nezapráska,  
v ktorej tak vrúcne vyznáva sa láska,  
až sladkosťou sám jazyk omdlieva.

(Chvála slovenčiny, s. 170)

Iba veľmi predpojatý používateľ slovenčiny redukuje jazyk len na nástroj dorozumievania a neprihliadajúci naň ako na duchovný fenomén

zošľachtujúci komunikáciu o estetickú dimenziu nezbadá, že tieto krásne verše sú zámerne vybudované zväčša na slovách s hláskou *a*, čo vyvoláva osobitný zvukový efekt. A prepočúje aj lahodnosť do zvučných rýmov spriahnutých dvojíc *do dreva – dozrieva, rozsieva – omdlieva* a ďalších. Bude mu jedno, že básnikova vízia o tom, že je koniec rečového útlaku, je od reality značne vzdialená. Nad slovenčinou totiž nemilosrdne plieska korbáč prefikane upletený zo švihľov globalizácie, preferovania cudzieho jazyka a ľahostajnosti k súčasnej jazykovej situácii a jazyku ako nezastupiteľnej hodnote. To všetko napriek tomu, že slovenčina vyhovuje citu, rozumu a vie uspokojiť potreby aj tzv. moderného človeka.

#### LITERATÚRA

Chvála slovenčiny. Dokumenty a svedectvá. Zostavil P. Hudík. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. Martin: Matica slovenská 1998. 191 s.

MASÁR, Ivan: Omelinky z reči starých Nedanovčanov. In: Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 3, s. 15 – 161.

Zo studnice rodnej reči. Red. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005. 332 s.

# ROZLIČNOSTI

---

## *O slovoslede prívlastkových konštrukcií*

Okrem nesprávne utvorených alebo nevhodne použitých slov pôsobí vo vete rušivo a sťažuje jej vnímanie nenáležitá organizácia prvkov, z ktorých sa veta skladá. Jeden z častých nedostatkov je nevhodný slovosled polovetných prívlastkových konštrukcií. Východiskom krátkeho rozboru budú tieto vety z konkrétnych návrhov na prípravu jedla publikovaných v kuchárskych knihách: *Pridáme na rezance nakrájanú papriku a keď trocha zmäkne, pridáme na štvrtky rozkrájané rajčiaky. – Pridáme soľ, korenie a zalejeme múkou zahustenou smotanou.*

Spojenia slov *na rezance nakrájanú papriku, na štvrtky rozkrájané rajčiaky, múkou zahustenou smotanou* predstavujú v jednoduchých vetách polovetné konštrukcie, presnejšie rozvítené polovetné prívlastky. Znamená to, že tieto konštrukcie nemajú náležitosti vety a nemôžu stáť samostatne, lebo niet v nich slovesa v určitom tvare. Keďže ich jadrom nie je určité sloveso, zviazané sú s vetou oveľa tesnejšie ako vedľajšia veta. Zviazanosť má svoje dôsledky. Konkrétne pri rozvítenom polovetnom prívlastku také, že takýto prívlastok záväzne postponuje, t. j. kladie sa za podstatné meno, resp. za vetný člen, ktorý bližšie určuje. Konštatáciou o záväznom postponovaní sa tu priamo upozorňuje na potrebu „reorganizácie“, t. j. iného slovosledového usporiadania rozvítených polovetných prívlastkov vo východiskových vetách. Po „reorganizácii“ budú mať vety takúto podobu: *Pridáme papriku nakrájanú na rezance a keď trocha zmäkne, pridáme rajčiaky rozkrájané na štvrtky. – Pridáme soľ, korenie a zalejeme smotanou zahustenou múkou.* Nové slovosledové usporiadanie uľahčuje vnímanie obsahu uvedených viet preto, že sa odstránili tzv. falošné syntagmy *pridáme na rezance, pridáme štvrtky* (pridáva sa predsa paprika a rajčiaky) a kuriózna, v najvlastnejšom zmysle slova falošná syntagma *zalejeme múkou*, hoci sa má a môže zalievať iba smotanou, vodou ap.

Načrieme trocha aj do odbornej a umeleckej literatúry, kde nie sú zriedkavé takéto vety: *Bezťažový stav je rovnovážny stav dvoch opačným smerom pôsobiacich síl. – Dokázalo sa, že kombinácia membrány stabilizujúcich látok... znižuje výskyt arytmií.* Napokon príklad z umeleckej literatúry: *Pri pohľade na tenkými červenými a modrofialovými žilkami bohato povyšované nosy a mútne oči chlapov z našej rodiny mi bolo od začiatku jasné, že kar sa môže poľahky zvrhnúť na frašku...* Prívlastkové konštrukcie v citovaných vetách mali mať takúto podobu: ... *dvoch síl pôsobiacich opačným smerom; ... kombinácia látok stabilizujúcich membrány; Pri pohľade na nosy bohato povyšované tenkými červenými a modrofialovými žilkami.*

Okrem upozornenia na závažné miesto rozvitého polovetného prívlastku vo vete je pre prax potrebné aj upozornenie, že tento prívlastok sa od určovaného substantíva neoddeľuje čiarkou, ak by sa bez neho podstatne zmenil zmysel vety. Preto nie sú v našich príkladoch oddelené čiarkou polovetné prívlastky v konštrukciách *papriku nakrájanú na rezance, rajčiaky rozkrájané na štvrtky* atď.

Vyňatie týchto prívlastkov z analyzovaných viet môže byť podnetom na porovnanie vnímateľnosti viet s pôvodnými a upravenými prívlastkami.

Ivan Masár

## *Nesprávne použitie antonymnej dvojice pre a proti v názve relácie STV*

Diskusná relácia Slovenskej televízie *Pre a proti* nás inšpirovala napísať tento príspevok.

Vari zasa látame diery vo vlastnom programe reláciami zo susedného Česka?, automaticky sa natískala otázka pri prvom stretnutí s novým názvom v televíznom programe. Ak áno, azda by bolo dobré názov preložiť. Ak nie, treba ho opraviť. Nepoučiteľné verejnoprávne médium s nemalým vplyvom na verejný jazykové povedomie tak zaktualizovalo už niekoľkokrát riešenu otázku.

Krátky prieskum autorky tohto článku medzi známymi, a to aj z radov mladých slovenčinárov, však priniesol prekvapivý výsledok: súčasnej generácii bežných používateľov jazyka, ale aj učiteľov cudzie opozitné spojenie *pre a proti* nielen nebije do očí, ale znie im prirodzenejšie ako variant *za a proti*. Zdá sa teda, že ide o zvrat už zakorenený v aktívnej slovnej zásobe aj v povedomí jej nositeľov a o ďalší príklad na postupné vzdávanie sa vlastnej formy v prospech cudzej a na otupovanie jazykového citu.

Pri analýze spojenia *pre a proti* treba vychádzať zo zjavne spoločnej funkcie oboch predložiek; ak je teda funkcia jednej (v tomto prípade *pre*) diskutabilná, pomôže nám funkcia druhej, ktorá je jasnejšia. Z obsahu relácie je zrejmé, že ide o vyjadrenie postoja – kladného a záporného. V akých prípadoch, v spojení s akými slovesami sa v tomto kontexte používa predložka *proti*? *Výjadriť sa proti niečomu, postaviť sa proti niečomu, hlasovať proti niečomu, byť proti niečomu, ozvať sa proti niečomu, demonštrovať proti niečomu...* Vo všetkých spomenutých prípadoch vystupuje ako spisovný náprotivok predložky *proti* predložka *za*. Spojenie *hlasovať pre niečo* alebo *byť pre niečo* vyvoláva dnes už azda v povedomí uvedomelejšieho používateľa jazyka dostatočný odpor. Jediný prípad, keď sa k slovesu vyjadrujúcejmu zaujatie postoja viaže spojka *pre*, nastáva pri slove *rozhodnúť sa*. Krátky slovník slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) uvádza pri tomto slovese vo zvratnom tvare vo význame vybrať si z viacerých možností predložky *za* aj *pre*: *uvážil okolnosti a rozhodol sa za kúpu chaty; rozhodol sa pre túto ženu*. Opozitum by, pochopiteľne, znelo: *uvážil okolnosti a rozhodol sa proti kúpe chaty*. V druhom prípade by sme už negatívnu výpoveď formulovali skôr inak: *nerozhodol sa pre túto ženu, rozhodol sa pre inú ženu*. Zvrat *rozhodol sa proti tejto žene* neznie veľmi páčivo (nielen z obsahových dôvodov spoločenského taktu, ale aj z formálnych dôvodov slovenského jazyka). Možno teda zhrnúť, že takmer vo všetkých spojeniach vyjadrujúcich postoj vystupujú ako antonymná dvojica predložky *za a proti*, nie *pre a proti*.

Opríme svoje zistenie ešte o KSSJ a jeho charakteristiku predložiek *a pre*. V KSSJ sa predložka *pre* spracúva takto: **pre** predl. s A vyj. **1.** príčinu, dôvod: *nepricestoval pre chorobu; nevidí pre tmú; trestaný pre krádež; nahnevať sa pre maličkosť* **2.** zreteľ: *typický pre Slovanov; mať zmysel pre humor; byť pre niekoho vzorom* **3.** prospech: *žiť pre deti, pre rodinu; ubytova-*

*nie pre zamestnancov; literatúra pre mládež* **4.** (v ustálených prípadoch) účel, cieľ: *chovať pre krásu, pre kožušinu; potreby pre domácnosť; poistiť pre prípad poškodenia; umenie pre umenie* samoučelné; účel, cieľ sa pravidelne vyj. predložkou *na*: *modely pre budúcu sezónu, správ. modely na budúcu sezónu* **5.** väzbu pri slovesách a menách: *nechať si pre seba, zašomrať pre seba, rozhodnúť sa pre prvý variant; otázka pre odborníka* (Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003, s. 550). Pri predložke *pre* sa ako základné formy použitia uvádzajú vyjadrenie príčiny, dôvodu, zreteľa a prospechu, ktoré sa našej situácie netýkajú, lebo ani v jednom z týchto prípadov (*nevidí pre tmú, má zmysel pre humor; žije pre rodinu*) nemožno vytvoriť negáciu prostredníctvom predložky *proti*. Iba v ustálených prípadoch KSSJ pripúšťa použitie predložky *pre* na vyjadrenie účelu a cieľa, pričom ide o výnimky z väzieb bežne obsahujúcich predložku *na*, čiže znova nie o príklady na našu situáciu. Až na záver sa uvádza použitie predložky *pre* vo väzbách pri niektorých slovesách a menách. Výpočet niekoľkých akuzatívnych väzieb dokazuje, že to závisí od konkrétnych nadradených slov a nemožno hovoriť o systémovom jave, ktorý by sme mohli zovšeobecniť mimo kontextu, ako sa stalo v spornom názve televíznej relácie. V KSSJ je predložka *za* spracovaná takto: **za** predl. **B** s A vyj. **4.** príčinu: *hanbiť sa za svoj čin; viniť, potrestať za prehru; pre nič za nič (udrieť)* **8.** prospech, účel: *vybavil to za deti, bojovať za zvýšenie miezd, angažovať sa za dobrú vec* **9.** zástupnosť, postavenie, funkciu ap.: *rozhodnúť za všetkých, slúžiť za vzor; vymeniť auto za nové; učiť sa za mechanika, ísť za vedúceho* **10.** väzbu pri slovesách a menách: *zaručiť sa za pracovníka, prosiť za rodičov; zodpovednosť za výchovu, vďaka za lásku* (Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003, s. 895).

Z mnohých foriem využitia predložky *za* sa nášho prípadu dotýka jej funkcia pri vyjadrovaní príčiny, zástupnosti, postavenia a funkcie, čo však s ním takisto nesúvisí priamo, lebo znova nemôžeme vytvoriť negáciu použitím predložky *proti* (*potrestať za prehru, rozhodnúť za všetkých, ísť za vedúceho*). Podobná situácia nastáva pri väzbách konkrétnych sloviess a mien. Najvýznamnejší prienik nachádzame teda v použití predložky *za* na vyjadrenie prospechu a účelu, kde sa v KSSJ medzi príkladmi aj explicitne uvádzajú slovesá z radu vyjadrujúcich postoj (*bojovať za zvýšenie miezd, anga-*

žovať sa za dobrú vec). Tu ide jasne o akuzatívne väzby, ktorých negáciou je datívna väzba predložky *proti* a ktoré možno vzhľadom na ich systémovosť zovšeobecniť aj mimo kontextu použitím antonymnej predložkovej dvojice *za* a *proti*.

V tejto súvislosti sa žiada spomenúť dielo Alexandra Matušku, ktorého prvé vydanie vyšlo s názvom *Pre a proti*, no druhé a ďalšie vydania už vyšli s názvom *Za a proti*.

Z nášho rozboru vyplýva jednoznačný záver, že diskusná relácia verejnoprávnej Slovenskej televízie mala niest' názov *Za a proti*.

*Terézia Kolková*

# SPRÁVY A POSUDKY

---

## *Slovenčina v Maďarsku*

[Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Red. A. Hornoková – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2005.]

Prezentovaný zborník vznikol ako čiastkový výsledok jazykovedného projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (ďalej VÚSM) *Používanie slovenského jazyka v Maďarsku*. Cieľom sociolingvistického bádania bolo zmapovať a predstaviť slovenskú jazykovú situáciu v tomto regióne na začiatku 21. storočia v historickom kontexte vzhľadom na najdôležitejšie komunikačné sféry. Po historickom úvode v zborníku nasledujú prehľadné štúdie a v druhej časti sú publikované výsledky jednotlivých čiastkových výskumov.

Štúdia Jána Gomboša (historika, pracovníka VÚSM) pod názvom *Slováci v Békešskej župe po skončení tureckých vojen a uzavretí mieru v Karlovci* sprostredkuje čitateľom hneď na začiatku dôležité východiskové informácie o historickom pozadí dnešnej dvojjazyčnej jazykovej situácie v tomto regióne.

Mária Žiláková (Univerzita ELTE, Budapešť) koncipovala svoj príspevok takisto s ohľadom na históriu, ale už z jazykového hľadiska. V štúdií *Premeny neštandardizovaných a štandardizovaných podôb slovenského jazyka v Békešskej župe* dominuje dialektologický prístup. Autorka analyzuje vývin, miešanie, dynamiku a adaptáciu dolnozemsých slovenských nárečí na kultúrnohistorickom pozadí a predstavuje mnohé textové ukážky.

Nasledujúci blok štúdií tvoria sociolingvistické práce Alžbety Uhrinovej (riaditeľky VÚSM) *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* a Márie Homišinovej (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice): *Otázka používania slovenského jazyka Slováckmi žijúcimi v Békešskej župe v rôznych komunikačných situáciach*. Empirické výskumy a ich štatistické spracovanie po-



tvrdzujú súčasný ústup používania slovenčiny v rodinnej sfére a v každodennom i cirkevnom živote a naopak jej pozitívny rozvoj v inštitucionálnej sfére a na kultúrnych podujatiach.

Sándor János Tóth (pracovník VÚSM) sa sústreďuje na dve oblasti používania slovenčiny, ktoré sú mimoriadne dôležité z hľadiska zachovania menšinového jazyka. V dvoch štúdiách analyzuje jazykovú situáciu v cirkevných inštitúciách a v školách. Konštatuje ústup prirodzeného používania slovenčiny v týchto komunikačných sférach. V školách sa vyučuje slovenčina ako cudzí jazyk, v cirkevnom živote je jej používanie zúžené na obrady, pričom ju len málokedy zachytíme v spontánných situáciách.

Dve pracovníčky z Katedry slovenského jazyka a literatúry Segedínskej univerzity sa zamerali na analýzu tlače: Tünde Tušková píše *O znovuvydanom Čabianskom kalendári* a Katarína Šebová charakterizuje *Znaky čabianskosti časopisu Čabän*. Slovenské písané slovo je totiž dôležitým elementom vzdelávania v materinskom jazyku a na základe analýzy jazyka týchto časopisov je možné zachytiť aj špeciálnu regionálnu identitu dolnozemsých Slovákov. K téme písaného jazyka patrí aj bohatý ukážkový materiál na konci knihy. Prílohy obsahujú úryvky z miestnych časopisov, dvojjazýčné pozvánky a listy súkromnej korešpondencie pozoruhodné z jazykového hľadiska. Ich analýza by mohla byť témou osobitnej štúdie.

Štyria autori z kolektívu zborníka sa zapojili do dvoch výskumov Maďarskej akadémie vied. Výsledkom ich spoločnej práce je kolektívna štúdia Sándora Jánosa Tótha, Tünde Tuškovej, Alžbety Uhrinovej a Márie Žilákovej *Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši* a štúdia Alžbety Uhrinovej *Slováci a slovenský jazyk v Telekgerendáši*. Cieľom oboch štúdií bolo modelovanie procesov výmeny a zachovania jazyka a vypracovanie pomocného materiálu, ktorý by slúžil na aplikáciu výsledkov výskumu v praxi, predovšetkým v národnostnom školstve. Výskum v Telekgerendáši bol zameraný na kontrolu údajov sčítania ľudu z roku 2001.

Prínosom zborníka je snaha o ucelený pohľad na skúmanú tému, ktorý doteraz chýbal. Všestranná analýza súčasného používania slovenčiny v Maďarsku je jednou z dôležitých úloh Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Tento zborník je výsledkom prvej fázy výskumnej práce, preto sa v štúdiách často len opisujú a mapujú dôležité fakty a javy. Menej sa autori sústreďujú na hľadanie príčin a modelovanie vývinu. Týmto smerom by sa

mal uberať ďalší vývoj projektu. Ucelenú publikáciu o používaní slovenského jazyka v celom Maďarsku plánuje vydať Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku ešte v tomto roku.

*Sándor János Tóth*

### *Slovenčina v menšinovom prostredí*

V dňoch 16. – 17. októbra 2003 sa v Békešskej Čabe konala medzinárodná vedecká konferencia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku pod názvom *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Jej cieľom bolo analyzovať súčasné a perspektívne trendy rozvoja a používania slovenského jazyka v menšinovom, respektíve väčšinovom inojazyčnom prostredí. V roku 2004 vyšiel zborník obsahujúci príspevky, ktoré odzneli na tejto konferencii. Účastníkmi a prednášateľmi na konferencii boli vedeckí pracovníci, pedagógovia stredných a vysokých škôl, doktorandi, osvetoví pracovníci z Maďarska, zo Slovenska, z Rumunska, Vojvodiny, Česka a Poľska.

Prednášky, ktoré vyšli v zborníku z konferencie, možno rozdeliť do niekoľkých skupín. Na úvod odzneli tri plenárne prednášky. Anna Divičanová vo svojom referáte hovorila o radikálnych negatívnych zmenách v hodnote slovenského jazyka na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku v rokoch 1970 – 1980 a odkryla aj ich príčiny. Miroslav Dudok sa zaoberal vplyvom majoritného jazyka na minoritný jazyk, ako aj vektormi, ktoré zohrali dôležitú úlohu pri zachovaní existencie slovenskej enklávy. Slavomír Ondrejovič vyjadril vo svojom príspevku potrebu zachovania mnohotvárnosti sveta aj z jazykového hľadiska. Podľa neho jazyková rôznorodosť je aj kultúrnou rôznorodosťou ľudstva. Nemalú úlohu pri jej zachovaní zohrávajú aj jazykovedci.

V druhej časti nazvanej *Jazyk a spoločnosť* odznelo desať príspevkov od rôznych autorov. Venovali sa skúmaniu ovládania a fungovania slovenského jazyka u maďarských Slovákov a otázke zachovania identity národnej

menšiny. Autori sa zaoberali aj úlohou osobnosti učiteľa slovenského jazyka. K zaujímavým referátom patril aj príspevok Tundy Tuškovej týkajúci sa Čabianskeho kalendára v 21. storočí. Tento kalendár plní niekoľko funkcií. Slúži ako kalendár, popularizuje vedecké poznatky a má i zábavnú funkciu. Adresovaný je bežnému čitateľovi a prispieva doň slovenská inteligencia žijúca v Maďarsku. Príspevky na konferencii sa však netýkali len slovenčiny v Maďarsku, ale i v Rumunsku a v Česku a poľskej menšiny žijúcej na území Česka. Zaujímavé bolo konštatovanie Janiny Urbanovej, že napriek asimilácii poľskej menšiny s českou väčšinou rastie uvedomenie si národnej identity a uznávanie kultúrnych a spoločenských hodnôt menšiny príslušníkmi väčšiny.

Tretiu časť konferencie tvorili príspevky týkajúce sa jazyka a kultúry. Eva Balážová načrtla hlavné smery komplexného programu pomoci a starostlivosti Slovenskej republiky o slovenské menšiny a komunity v zahraničí. Ide o pomoc v kultúrnej, mediálnej a informačnej oblasti, ako aj o pomoc v rámci vzdelávania a školstva. Ostatné príspevky tejto časti sa venovali publicistickej činnosti Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, umeleckej činnosti peštianskych Slovákov a štipendijných miest vysokoškolských študentov.

V časti *Jazyk a vzdelávanie* sa príspevky týkali vzdelávania v materinskom jazyku v materských a základných školách v Maďarsku a Rumunsku. Anita Murgašová hovorila o ďalšom vzdelávaní učiteľov v slovenských školách v zahraničí. Katarína Hrkľová poukázala na činnosť Domu zahraničných Slovákov a na podujatia pre deti a mládež Slovákov vo svete v záujme zachovania kultúrneho dedičstva a tradícií Slovákov, ktoré Dom zahraničných Slovákov organizuje. Zaujímavé boli aj postrehy Miroslava Kmeťa ako hosťujúceho učiteľa na slovenskej škole v Békešskej Čabe začiatkom 90. rokov, kde zistil, že študenti cez prestávky hovorili maďarsky, považovali sa za Maďarov, mnohí ani v rodinách nekomunikovali po slovensky a slovenčina bola pre nich cudzím jazykom.

V príspevku *Činitele určujúce jazykovú úroveň bilingválnych študentov vysokých škôl* Jozef Štefánik poukázal na vplyvy pôsobiace na úroveň osvojenia si jazyka. K dôležitým činiteľom patria škola v širokom zmysle slova, prostredie, v ktorom sa študenti pohybujú, jazyky a ich formy, s ktorými prichádzajú do kontaktu, a motivácia, ktorá podnecuje mladých ľudí tieto jazyky sa naučiť a používať.

Príspevky štvrtej časti konferencie nazvanej *Jazyk a etnické kultúry* sa týkali spôsobu, miery a rýchlosti asimilácie menšín. Viera Sedláková sa venovala zberateľovi ľudových piesní Andrejovi Halašovi, ktorý podrobne opisuje zvyky a obyčaje slovenskej menšiny v Kestúci (Kesztole).

Záverečné plenárne prednášky predniesli István Lanstyák a Mária Žiláková. István Lanstyák v príspevku *K niektorým otázkam bilingválnej komunikácie* rozoberal pojem bilingválnej komunikácie a vymedzil jej rozličné typy. Poukázal na dôležitosť skúmania bilingválnej komunikácie v menšinových komunitách. Mária Žiláková v príspevku *Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia* ukázala, ako slovenčina plní dve základné funkcie jazyka – komunikatívnu a kognitívnu – v menšinovom postavení v podmienkach bilingvizmu a aké tendencie vývoja sa ukazujú v slovenskom jazyku v 21. storočí.

Zborník materiálov z konferencie *Slovenčina v menšinovom prostredí* je dokladom menšinových výskumných aktivít a môže slúžiť aj ako študijný materiál pre vedeckých pracovníkov, vysokoškolských učiteľov a študentov orientovaných na lingvistiku, na národnostnú problematiku, pre odborníkov z blízkyh vedeckých disciplín, ale aj pre politikov a záujemcov z radov širšej kultúrnej verejnosti.

Mária Partová

## *Spracovanie hydronymie Slovenska*

[KRŠKO, Jaromír: Spracovanie hydronymie Slovenska. Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB 2005. 204 s. ISBN 80-8083-142-6]

Na začiatku decembra 2005 sa uskutočnilo 15. kolokvium mladých jazykovedcov v Tajove. Pri tejto príležitosti Jaromír Krško predstavil svoju novú publikáciu *Spracovanie hydronymie Slovenska* s podtitulom *Metodické po-*

kyny na spracúvanie projektov *Hydronymie Slovaciae*, ktorý vychádza z princípov medzinárodného projektu *Hydronymia Europaea*.

V posledných rokoch sa toponomastickým výskumom zaoberá čoraz viac študentov na Slovensku a tento výskum sa stáva obľúbenou témou diplomových, rigorózných alebo dizertačných prác. Záujem vzbudzuje predovšetkým to, že s výskumom je spojená aj práca v teréne. Študenti zbierajú živé názvy v blízkosti svojho bydliska, majú možnosť dozvedieť sa veľa pozoruhodných informácií o histórii skúmaného územia a ich individuálne apriórne poznatky sú niekedy pre vedecký výskum neoceniteľné. Vyplýva to najmä z toho, že sa vedia orientovať v systéme živých názvov územia a lepšie poznajú skúmaný región.

Kniha J. Krška nie je preto určená len vedeckým pracovníkom, ale ako sám naznačuje už v úvode, vo veľkej miere takisto začínajúcim bádateľom v hydronomastike, autorom diplomových, rigorózných či dizertačných prác.

V prvej kapitole sa J. Krško zaoberá históriou projektu *Hydronymia Europaea* (projekt vznikol v Nemecku roku 1985 a jeho autormi boli W. P. Schmid, J. Udolph a K. Rymut). Projekt bol impulzom ku komplexnému spracovaniu hydroným na Slovensku s názvom *Hydronymia Slovaciae*, ktorého priekopníkom bol v podmienkach slovenskej onomastiky Milan Majtán. Prvou monografiou podľa metodických postupov projektu *Hydronymia Europaea* bola práca *Hydronimia dorzecza Orawy* (1985), ktorú pripravil s K. Rymutom. V nasledujúcich rokoch vyšli ďalšie monografie – *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej* (L. Sičáková, 1996), *Hydronymia Dunaja a Popradu* (K. Rymut – M. Majtán, 1998), *Hydronymia povodia Ipl'a* (M. Majtán – P. Žigo, 1999), *Hydronymia povodia Turca* (J. Krško, 2003) a v ostatnom čase vznikla monografia *Hydronymia povodia Nitry* (J. Hladký, 2004).

Na konci prvej kapitoly autor uvádza plán práce, projekty, ktoré sú rozpracované, a aká problematika sa má v blízkej budúcnosti riešiť. Pozoruhodný je projekt *Multimediálna projekcia spracovania hydronymie povodia Hronca a Torysy*. Podľa neho by sa mali postupne elektronicky spracovať všetky monografie povodia slovenských riek. Ak sa tento projekt podarí komplexne realizovať, budeme mať na Slovensku k dispozícii skutočne unikátne dielo, ktorým sa nemôže pýšiť pravdepodobne nijaká iná krajina.

V druhej kapitole J. Krško predstavil metodický postup, neoceniteľný pre začínajúcich bádateľov. Od prvých krokov súvisiacich s výberom hydro-nomasticky ešte nepreskúmaného územia cez výber kartografického materiálu a základných prameňov prechádza až k odporúčaniam, ako sa má správne robiť výskum a zápis excerpovaných údajov. Na s. 15 J. Krško uvádza, že „mená, ktoré sú napísané v kartografických dielach v skrátenej forme (napr. *Necpalský p.*, *Nový k.*), zapisujeme celým menom (*Necpalský potok*, *Nový kanál*). Nazdávame sa, že najmä pri výskume katastrálnych máp môže nastať situácia, keď je meno zaznačené v skrátenej forme, nie je však jasné, akou grafikou je zapísané (napr. *Ribník p.*). Hoci by sa v tomto prípade apelatívum *potok* zapisovalo pravdepodobne po maďarsky (patak), vylúčiť nemôžeme ani slovenský tvar apelatíva. Vhodnejšie by preto bolo ponechať apelatívne (druhovú) pomenovanie v podobe, v akej je zaznačené v kartografickom materiáli, pretože určujúci je najmä kontinuálny vývin propria.

V závere každého hydronomastického výskumu je potrebné dobre rozpracovať štruktúru hydrografického členenia preskúmaného povodia. Na hydrografické členenie musí bádateľ klásť najväčší dôraz a musí ho urobiť skutočne precízne. Ako autor uvádza, názory na spôsob spracovania hydrografického členenia sú v jednotlivých monografiách rozdielne. Napríklad J. Hladký vo svojej monografii postupoval pri členení smerom od prameňa k ústiu rieky. J. Krško postupoval opačným smerom. Odôvodňuje to tým, že v minulosti osídľovanie prebiehalo práve smerom od ústia k prameňu.

V záverečnej fáze projektu *Hydronymia Slovaciae* bude problematické aj indexovanie vodných tokov (označovanie polysémických a homonymných hydroným číslom, aby ich bolo možné od seba navzájom odlišiť), pretože vo viacerých povodiach sa nachádza veľké množstvo rovnakých vlastných mien (napr. *Mlynský potok*, *Čierny potok*), ktoré však označujú rozdielne vodné toky. Diferenciácia homonymných hydroným indexovaním nie je v rámci jednej monografie problematická. Problematické podľa autora bude až komplexné spracovanie projektu *Hydronymia Slovaciae*, keď počet homonymných a polysémických názvov vzrastie. Riešenie vidí v metodickom postupe indexovania povodí, ktoré v publikácii detailne rozpracoval.

J. Krško v podkapitolách uviedol aj zápis a spôsob ich hydrografického členenia. Poukázal na potrebu rozlišovať medzi zápsmi vodných názvov získaných z rozličných prameňov (napr. iný zápis urobiť pri excerpovaní

vlastného mena z archívnych prameňov, iný z falošných a sfalšovaných listín).

V tretej kapitole autor rozdeľuje pramene, z ktorých možno excerpovať informácie pri hydronomastickom výskume, uvádza základné kartografické pramene, vlastivedné pramene a regionálne zborníky. Neoceniteľnou súčasťou metodickéj príručky J. Krška je systematizovaná bibliografia slovenských, zahraničných či diplomových onomastických, respektíve hydronomastických prác.

Publikácia J. Krška je veľkým prínosom v slovenskej hydronomastike, ale aj prínosom pre projekt *Hydronymia Slovaciae*, ktorému chýbali striktné zásady a formy vypracúvania hydronomastických prác platné pre každého bádateľa. Sme presvedčení, že príručka veľkou mierou prispeje k zefektívneniu a urýchleniu skúmania povodí slovenských riek.

*Andrej Závodný*

# SPYTOVALI STE SA

---

**O slove audiovizuália.** – Pri príprave nového návrhu zákona o audiovízii vznikla potreba úsporným spôsobom nazvať audiovizuálny archívny dokument audiovizuálneho dedičstva. Tvorcovia zákona navrhli termín *audiovizuália*. V tejto súvislosti sa obrátili na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s otázkou, či je z jazykového hľadiska vhodné zaviesť takýto termín. Zároveň sa však vynorila aj otázka, či by tento termín nemal mať podobu *audiovizuálium* (v množnom čísle *audiovizuáliá*).

Modelom na utvorenie termínu *audiovizuália* bol termín *archivália*, ktorý sa v našich slovníkoch cudzích slov zaznačuje ako pomnožné podstatné meno ženského rodu v podobe *archiválie* na súhrnné pomenovanie spisov, listín, kníh, písomných pamiatok a pod. uložených v archíve (porov. Veľký slovník cudzích slov, 2003, od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej). Pravda, v odbornej jazykovej praxi sa termín *archiválie* nepoužíva iba v tvaroch množného čísla ako pomnožné podstatné meno, ale aj v tvaroch jednotného čísla na pomenovanie jednotlivého archívneho dokumentu. Preto by bolo vhodné v ďalších vydaniach slovníkov cudzích slov zaznačiť toto slovo aj v tvare jednotného čísla.

Čo sme povedali o termíne *archivália*, možno povedať aj o novoutvorenom termíne *audiovizuália*. Oporu na používanie termínu *audiovizuália* ako podstatného mena ženského rodu aj v tvaroch jednotného čísla možno nájsť okrem slova *archivália* aj v ďalších rovnako zakončených slovách, ako sú *anomália*, *chemikália*, *lapália*, *patália*, *reália*, ktoré sa častejšie používajú v tvaroch množného čísla, ale ak si to vyžaduje komunikačná situácia, aj v tvaroch jednotného čísla (porov. *telesná anomália*, *nebezpečná chemikália*, *trápna lapália*, *neuveriteľná patália*, *historická reália*). Z naznačeného vyplýva aj naše stanovisko, že netreba uvažovať o podobe *audiovizuálium* (v množnom čísle *audiovizuáliá*) ako podstatnom mene stredného rodu.

Na záver môžeme stručne zhrnúť: Termín *audiovizuália* (v množnom čísle *audiovizuálie*) ako podstatného mena ženského rodu je zo slovtvorného hľadiska dobre utvorený a je vhodný aj do zákona na pomenovanie audiovizuálneho archívneho dokumentu audiovizuálneho dedičstva.

Matej Považaj



# Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

---

*To je pod moju úroveň*

JÁN HORECKÝ

Dnes vás chceme upozorniť na význam a pôvod hodnotiacej frázy *to je pod moju úroveň*. Netreba veľmi dokazovať, že v základe slova *úroveň* je prídavné meno *rovný*, ktorého základný význam môžeme opísať dvojako: jednak ako taký, ktorý sa nevychýľuje z priameho smeru, napr. *rovná čiara*, jednak ako taký, ktorý nie je charakterizovaný priehlbinami alebo vyvýšeninami, napr. *rovná plocha*, *rovná krajina*. Od tohto základného významu sa odvíja význam troch slov: *roveň*, *rovina* a *úroveň*. Slovo *roveň* sa dnes hodnotí ako knižné a je dosť doložené napríklad v našej realistickej próze vo význame „rovina“. Slovo *rovina* je pomenovanie istého krajinného terénu a *úroveň* je myslená rovina v istej výške. Toľko sa ľahko dozvieme pri listovaní v slovníkoch. Tam sa dozvieme aj to, že slová *rovina* a *úroveň* majú popri základných významoch aj prenesené významy. Slovom *rovina* sa popri rovnej ploche označuje aj súbor istých prvkov, jednotiek, útvarov, napr. v jazykovede hovoríme o *zvukovej rovine*, ak máme na mysli súbor zvukov, hlások. Slovom *úroveň* sa popri myslenej rovine označuje, a to oveľa častejšie, aj istý stupeň, istá miera, teda výrazným významovým prvkom tu je hodnotenie. V tomto hodnotiacom zmysle hovoríme o *životnej úrovni*, o *vzdelanostnej úrovni*. Známe je aj spojenie *v rokovaní sa bude pokračovať na úrovni ministrov*, ak sa myslí postavenie účastníkov rokovania v sústave štátnych činiteľov. Z týchto poznatkov môžeme urobiť záver, že slovom *úroveň* sa veľmi často vyjadruje isté hodnotenie, istá kvalifikácia. A takéto hodnotenie je zrejme aj vo frazeologickom spojení *to je pod moju úroveň*. Používame ho vtedy, keď chceme zdôrazniť, že istá vec, istý problém, jeho riešenie nedosahuje takú kvalifikáciu, ako je tá moja, a teda že sa mi nehodno touto otázkou vážnejšie a podrobnejšie zaoberať.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 18. 10. 2002)

## O používaní slova *nakolko*

EVA RÍSOVÁ

Slovo *nakolko* môže vystupovať vo viacerých významoch. Keďže sa s ním často stretáme aj v nesprávnych spojeniach, ukážeme na príkladoch, kde je namieste, ale aj kedy ho treba nahradiť inými prostriedkami. Slovo *nakolko* je z gramatického hľadiska opytovacie príslovkové zámeno vyjadrujúce otázku týkajúcu sa miery, napr. *Povedz, nakolko ešte mieniš hazardovať so zdravím?* Ďalej sa ním uvádzajú príslovkové vety miery, napr. *Keď sa začalo blýskať, každý utekal, nakolko mu síly stačili.* V uvedených a podobných prípadoch nie sú so slovom *nakolko* ťažkosti. Tie sa vyskytujú, keď sa ním ako spojku uvádzajú príčinné vety, napr. *Koncert sa nekonal, nakolko speváčka ochorela.* Alebo: *Nakolko chýbajú potrebné údaje, žiadosť nemožno vybaviť.* V obidvoch vetách treba spojku *nakolko* nahradiť niektorou z príčinných spojok *preto, pretože, lebo, keďže*: *Koncert sa nekonal, lebo speváčka ochorela. Keďže chýbajú potrebné údaje, žiadosť nemožno vybaviť.* A čo napr. s nasledujúcim súvetím, ktoré sme nedávno čítali? *Nedalo sa posúdiť, nakolko je odhad škody spoľahlivý, nakolko odborný odhadca neprišiel.* Dva razy sa v ňom použilo slovo *nakolko*, namieste je však len v prvej vete s významom „do akej miery“. V druhej vete citovaného súvetia ide už o vyjadrenie príčiny, prečo sa odhad nedal uskutočniť. Súvetie teda malo správne znieť takto: *Nedalo sa posúdiť, nakolko je odhad škody spoľahlivý, pretože odborný odhadca neprišiel.* Zapamätajme si, tam, kde ide o uvádzanie príčinnej vety a kde sa na obsah vety môžeme spýtať otázkou *prečo?*, používajú sa spojky *preto, pretože, lebo, keďže*, nie spojka *nakolko*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 25. 10. 2002)

## *Mínový incident*

JÁN KAČALA

Jazyk nepochybne je aj zrkadlom kultúrnej úrovne, schopností a vlastností každého jednotlivca prejavujúceho sa jazykom. Jazyk rovnako slúži tým, čo prostredníctvom neho chcú oznámiť pravdu, ale aj tým, čo ním chcú pravdu rozmanitým spôsobom zakrývať či zastierať alebo hovoriť priamo nepravdu. Medzi výrazy, ktoré v súčasnosti zjavne zastierajú skutočnosť, môžeme zaradiť napríklad také spojenia s ináč neutrálnym slovom *kampaň*, ako sú *letecká kampaň* či *bombardovacia kampaň*. Tieto vyjadrenia možno často počuť v súvisi s bombardovaním pozemných cieľov. Istotne vyznievajú menej jednoznačne, neurčitejšie a miernejšie ako jednoslovné pomenovanie *bombardovanie*. Podobne aj spojenie *vojenská prítomnosť istého štátu na cudzom území* vyznieva značne neurčito a priam dvojznačne, lebo nevedno, či je takáto „vojenská prítomnosť“ vítaná alebo nie. Keď sme nedávno v reportáži o pobyte slovenských vojakov v africkej Eritrei počuli, že sa tam stal *mínový incident*, mali sme podobné asociácie či predstavy ako v súvisi s predchádzajúcimi vyjadreniami. Na otázku, prečo autor reportáže namiesto jednoznačného vyjadrenia, že *vybuchla mína*, použil zastierací výraz *mínový incident* s veľmi všeobecným cudzím slovom *incident*, môžu byť rozmanité názory. Náš názor je taký, že tu nejde len o zjemňovanie vyjadrenia nepriaznivej skutočnosti, lež o zastieranie tejto skutočnosti, a teda o také používanie jazyka vo verejnom styku, ktoré nie je v zhode s pravdou.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 15. 11. 2002)

## *Čoraz viac úspešnejší?*

MATEJ POVAŽAJ

Nedávno sme vo verejnom prejave počuli vyjadrenie *je čoraz viac úspešnejší*. Iste nielen nás, ale aj mnohých poslucháčov niečo na tomto vyjadrení

vyrušuje. Pozrime sa bližšie na príčinu. Vo vyjadrení *je čoraz viac úspešnejší* máme príslovku *čoraz*, ktorou sa v spojení s druhým stupňom prídavných mien, prísloviak alebo neurčitých čísloviek vyjadruje z hľadiska časovej okolnosti pribúdanie nejakej vlastnosti alebo miery. Ďalej je v ňom príslovka miery *viac*, ktorá je tvarom druhého stupňa príslovky *veľa*, a napokon je v ňom prídavné meno *úspešný* v tvare druhého stupňa *úspešnejší*. Tu treba pripomenúť, že v spisovnej slovenčine sa druhý stupeň prídavných mien tvorí príponou *-ší*, resp. *-ejší* zo základného tvaru prídavných mien, to je bežný spôsob tvorenia druhého stupňa, napr. *nový – novší*, *hrubý – hrubší*, *tmavý – tmavší*, *sýty – sýtejší*, *teplý – teplejší*, *známy – známejší*. Druhý stupeň prídavných mien môžeme utvoriť aj opisom, a to spojením druhého stupňa príslovky *veľa*, t. j. tvaru *viac*, resp. *viacej* so základnou podobou prídavného mena, napr. *viac ustatý*, *viacej mokrý*. To je menej bežný spôsob tvorenia druhého stupňa prídavných mien. Druhý stupeň prídavných mien sa však netvorí tvarom druhého stupňa príslovky *veľa*, teda tvarom *viac*, resp. *viacej*, a zároveň aj tvarom druhého stupňa prídavného mena, lebo v takom prípade ide o duplicitné vyjadrenie druhého stupňa. To je príčina, prečo vnímavejších používateľov spisovnej slovenčiny vyjadrenie *je čoraz viac úspešnejší* vyrušuje. Jazykovo korektné sú iba vyjadrenia *je čoraz viac úspešnejší* alebo *je čoraz viac úspešný*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 18. 11. 2002)

## Čo značí slovo *limitár*?

JÁN KAČALA

Keď po prvý raz počujeme slovo *limitár*, ktoré bolo v našom jazyku donedávna neznáme, môžeme si pod ním predstaviť hocičo. Keď si však uvedomíme jeho slovotvorný súvis so základom *limit*, naše pátranie za jeho významom bude bližšie k cieľu. Podľa iných rovnako utvorených slov, ako sú *novinár*, *hodinár*, *križovkár*, *kvalitár*, môžeme sa nazdávať, že *limitár* je ten, kto sa zaoberá posudzovaním limitov, prípadne hodnotením toho, či sa limit ako určená hranica dosiahol. Takýto význam by bol v súlade so vše-

obecnými zásadami tvorenia slov príponou *-ár* v našom jazyku. Podstatné mená s príponou *-ár* totiž pomenúvajú predovšetkým osoby, ktoré vykonávajú príslušnú činnosť ako zamestnanie alebo zo záľuby, v tejto činnosti teda zisťujeme istú pravidelnosť. Použitie slova *limitár*, ktoré sme si všimli v športovom spravodajstve, však nezodpovedá opísanému významu. Ako *limitári* sa tam spomínali takí športovci v individuálnych športových disciplínach, ktorí splnili určený výkonnostný športový limit ako podmienku účasti na významných medzinárodných súťažiach, ako sú majstrovstvá sveta, majstrovstvá Európy alebo olympiáda. Tu už nejde o spomínanú pravidelnosť pri športovej činnosti či pri podávaní výkonu, lež o dosiahnutie jednotlivého výkonu na splnenie limitu. A práve týmto prvkom vo význame sa slovo *limitár* odlišuje od všetkých ostatných mien utvorených príponou *-ár*, a preto ho ako nové slovo nemožno zaradiť medzi bezpríznakové prvky našej slovnjej zásoby, lež iba do oblasti športového slangu.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 9. 12. 2002)

## *Nijaký – žiadny*

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Naša poznámka má dnes povahu, ktorú by sme mohli nazvať jazyko-voekologickou. Tak totiž, ako miznú z nášho prostredia niektoré rastliny a živočíchy, strácajú sa nám i slová. To je prirodzené, ak ide o slová, ktoré pomenúvajú zaniknuté alebo zanikajúce veci. Iné je, keď sa na červenej listine ocitne slovo priam z centra slovnjej zásoby. Za také pokladáme zámeno *nijaký* vytláčané pred našimi očami zámenom *žiadny*. Ak sa započúvame do slovníka verejných činiteľov, publicistov, do jazyka reklám, ale i do jazyka mládeže či odborníkov, zámeno *žiadny* sa ozýva z každej strany: *za žiadnu cenu*, *žiadny ďalší prípad*, *žiadny vplyv*, *žiadna výnimka* atď. Aby bolo jasné, zámeno *žiadny*, resp. *žiadnen* je staré slovo rozšírené v mnohých slovanských

jazykoch. Ide o to, že jeho takmer výhradným používaním sa vytláča zámeno *nijaký*. A práve toto slovo je systémovejšie – patrí do radu tzv. popieracích zámen tvorených zápornkou *ni-*. Tieto zámená poznáme dobre, lebo ich používame denne: *nikto, nič, nikde, nikam, nikdy, nijako*. Siahame za nimi vždy, keď chceme zosilniť vo vete zápor, keď chceme vyjadriť úplný nedostatok niečoho alebo úplné popretie niečoho. Tieto slová zosilňujúce zápor sa používajú vo vete vždy s negatívnym slovesom: *nik ta neprišiel, nikdy nič nepovie*. Do radu uvedených slov celkom organicky patrí aj zámeno *nijaký*, na ktoré by sme nemali zabúdať. Náš prejav by určite získal na istej elegancii. Opakujeme, že popieracie zámená *nijaký* a *žiadny* sú synonymá, pričom práve slovo *nijaký* je systémovejšie. Nezabúdajme sa teda vyjadriť i takto: *nijaký problém, v nijakom prípade, za nijakú cenu, nijaká výnimka, nijaká jednostrannosť*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 6. 12. 2002)

## *Hľadiská a štadióny nie sú narvané, ale nabité*

EVA RÍSOVÁ

Keď ide o nejaké vydarené divadelné, filmové alebo iné predstavenie, býva oň veľký záujem, vstupenky sú vypredané. Rovnaký záujem je vo verejnosti aj o športové podujatia. Štadióny dakedy ledva stačia svojou kapacitou vyhovieť množstvu športuchtivých fanúšikov. V situáciách, keď sú všetky miesta obsadené, hľadiská a štadióny plné, ba preplnené, žiada sa vyjadriť túto skutočnosť aj expresívnejšie. V nedávnej rozhlasovej relácii istý umelec sústavne hovoril o *narvaných hľadiskách*. Slovo *narvaný* aj bez osobného priznania autora výpovede prezradilo, že sa dlhší čas zdržiaval v Česku. Sloveso *narvať* a jeho odvodeniny sú totiž časťou českej expresívnej slovnej zásoby. To, že slovenčina za ňou nijako nezaostáva, ukážeme ďalej. České sloveso *narvat* má dva významy. Prvý význam môžeme v slovenčine vyjadriť slovesami *našklbať, nakmásať*, nárečovo aj *narafať*, napr. *nakmá-*

*sať kvetov, našklbat' ovocia.* Druhý význam, o ktorý nám vlastne v tomto príspevku ide, môžeme v slovenčine vyjadriť slovesami *napchat', prepchat', nadžgať, nabiť*. Keď je napr. divadlo veľmi plné, možno povedať, že je *napchaté, prepchaté, nabité*. Električky, autobusy bývajú v čase špičky doslova *nadžgané*. Športové štadióny pri významných, najmä medzištátnych stretnutiach sú zväčša nielen *nadžgané* či *nabité*, či dokonca *bitkom nabité* až tak, že – obrazne povedané – praskajú vo švíkoch. Na synonymných expresívnych výrazoch ako ekvivalentoch českého slova *narvaný* vidieť, že slovenčina ponúka aj v expresívnej rovine bohatý výber jazykových prostriedkov.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 13. 12. 2002)

## *Nie majetkoprávny, ale majetkovoprávny*

MATEJ POVAŽAJ

V rozličných právnických textoch, ale niekedy aj v spravodajských a publicistických textoch sa používa prídavné meno *majetkovoprávny*. Popri tejto podobe prídavného mena sa občas môžeme stretnúť aj s podobou *majetkoprávny*. Pozornejší používateľ jazyka si môže položiť otázku, ktorá z uvedených podôb prídavného mena je správna. Pozrime sa bližšie na tieto dve prídavné mená. Prídavné meno *majetkovoprávny* vzniklo z dvojslovného spojenia *majetkové právo*, ktoré sa používa aj ako odborný právnický termín. Spojenie *majetkové právo* je zložené z podstatného mena *právo* a z prívlastku vyjadreného prídavným menom *majetkový*, presnejšie s tvarom *majetkové*. Ak z takéhoto dvojslovného spojenia chceme utvoriť zložené prídavné meno, postupujeme tak, že jednotlivé členy dvojslovného spojenia, t. j. prídavné meno a podstatné meno, spojíme pomocou spájacej hlásky *o*, čiže spájacej morfémy, pričom základ prídavného mena sa nám zachováva, napr. *jadrová energetika – jadrovoenergetický, masová komunikácia – masovokomunikačný, pozemková kniha – pozemkovoknižný, srdcová cieva – srdcovocievny, Kráľová hoľa – kráľovohoľský*, a teda aj *majetkové právo*

– *majetkovoprávny*. Uvedenej zásade tvorenia zložených prídavných mien z dvojslovných spojení nezodpovedá podoba *majetkoprávny*, v ktorej pôvodné prídavné meno *majetkový* je deformované. Preto slovtvorne náležitá je iba podoba *majetkovoprávny* a tú by sme mali dôsledne používať aj v spojeniach *majetkovoprávny nárok*, *majetkovoprávny spor*, *majetkovoprávne vzťahy*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 16. 12. 2002)

### *Ako zaobchádzať s predložkami?*

IVAN MASÁR

Predložky sú slová, ktoré v spojení s podstatným menom vyjadrujú isté vzťahy. V slovníkoch sa uvádza väzba predložky s príslušným pádom slova. Ak sa napr. pri predložke *mimo* uvádza väzba s genitívom, treba hovoriť aj písať *postavenie mimo hry*. Nerešpektovanie závislosti predložky od mena, nerešpektovanie jej spájania s konkrétnym pádom a obchádzanie zásady, že predložka má stáť bezprostredne pred slovom, s ktorým sa spája, sťažuje vnímanie textu. Zásada, že predložka má stáť pred slovom, s ktorým sa spája, porušuje sa dvojako: Po prvé vsúvaním nejakého slova v inom páde, ako vyžaduje predložka, medzi predložku a slovo, s ktorým sa spája. Napríklad vo výpovedi *Rokovať o Američanmi dohodnutom prímerí* predložkové spojenie *o Američanmi* je rušivým prvkom tohto výpovedného aktu. Predložka *o* sa totiž viaže s akuzatívom (napr. *je núdza o stravu*) alebo s lokálom (*žiť o chlebe a vode*), nikdy nie s inštrumentálom. Správne je: *Rokovať o prímerí dohodnutom Američanmi* alebo: *Rokovať o prímerí, ktoré dohodli Američania*. Druhý spôsob porušovania zásad správneho používania predložiek je zoskupovanie dvoch predložiek do bezprostrednej blízkosti, napr. *Sledovať prácu laboranta v po sebe nasledujúcich laboratórnych skúškach*. Správne má byť *Sledovať prácu laboranta v skúškach nasledujúcich po sebe*. Predložky teda dávame do bezprostrednej blízkosti slova, s ktorým



sa spájajú, a nikdy nezoskupujeme dve predložky vedľa seba. Je to preto, že každá závisí od iného vetného člena a navyše nemusí mať rovnakú väzbu ako susediaca predložka.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 27. 12. 2002)

## *Nie je klasik ako klasik*

JÁN KAČALA

Slovo *klasik* v našej reči poznáme z takých spojení, ako sú *klasik slovenskej literatúry*, *klasici svetovej poézie*, *ruski klasici*. V nich sa používa vo význame, ktorý Krátky slovník slovenského jazyka vystihuje opisom „umelec alebo vedec ako tvorca trvalých hodnôt uznávaných ako vzor“. V našom športovom spravodajstve sme si však všimli, že niektorí športovní novinári slovo *klasik* upotrebovávajú aj vo význame, ktorý s uvedeným všeobecne známym významom nemá nič spoločné. Zo súvislosti sa dalo vyrozumieť, že slovu *klasik* sa v športovom spravodajstve pripisoval význam „športovec pestujúci gréckorímsky zápas“, prípadne „zápasník v gréckorímskom štýle“, a to na rozdiel od zápasníka vo voľnom štýle. V tomto chápaní sa gréckorímsky zápas zjavne pokladá za pôvodný, obrazne povedané „klasický“, kým voľný štýl zasa za novší, obrazne povedané „neklasický“. Na tomto základe sa potom aj účastník pôvodného gréckorímskeho zápasu na rozdiel od novšieho zápasu vo voľnom štýle označuje za klasika. Môžeme tu teda hovoriť o prenášaní významu z jedného pomenovania na iné na základe istých podobných znakov. Na druhej strane sa žiada povedať, že uvedené používanie slova *klasik* v športovej oblasti neprekračuje hranice športového slangu, v iných oblastiach nášho spisovného jazyka je neznáme, a preto ho ako slangové nemožno odporúčať do spisovnej reči. Preto by sa nemalo vyskytovať ani v oficiálnom športovom spravodajstve v našich verejnoprávných, ale ani v komerčných médiách.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 17. 1. 2003)

## *Ochráňte sa pred chorobou!*

JÁN KAČALA

Úsilie po netradičnosti v reklame niekedy vedie k nepochopiteľným a jazykovo nesprávnym vyjadreniam. Reklama istotne môže a má byť originálna a vynachádzavá, ale iba v rámci všeobecne prijatých jazykových noriem, nie v oblasti jazykových chýb. S priam krikľavou jazykovou chybou sme sa stretli na letáčiku, ktorý propaguje liek na posilnenie imunity, čiže odolnosti, výzvou *Nenechajte sa ochoriť!* V tejto výzve sú spojené také dve slovesá, ktoré sa v našom jazyku bežne nespájajú, lebo okruh pomenovaní, s ktorými sa môžu spájať, je iný. Nemáme tu možnosť rozoberať zásady spájateľnosti pomenovaní v našom jazyku, a tak sa radšej zameriame na hľadanie správneho riešenia. Pritom máme pred sebou dve cesty: môžeme sa držať dikcie výzvy na letáčiku a naším východiskom bude trpná alebo pasívna pozícia, alebo sa postavíme na činné či aktívne stanovisko. Obidve pozície nám umožňujú hľadať primerané jazykové stvárnenie. V prvom prípade môžeme použiť vyjadrenia typu *Nedajte chorobe príležitosť!* alebo *Nepripustíte k sebe chorobu!*, v ktorých vychádzame zo zápornej podoby základného slovesa. V druhom prípade, keď zaujmeme aktívnu pozíciu, môžeme upotrebiť podoby *Ochráňte sa pred chorobou!* alebo *Posilnite si imunitu!* či *Zvýšte si odolnosť!* Ako vidno, v našom jazyku si môžeme poradiť s každou vyjadrovacou potrebou tak, aby sme ju splnili nielen vecne a jazykovo výstižne, ale aj v duchu zásad a pravidiel nášho materinského jazyka.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 10. 2. 2003)

**ISSN 0023-5202**

**MIČ 49 300**